

אלפיים

כתב עת רב-תחומי לעיון, הגות וספרות

מערכת:

שלמה אבינרי

חיים באר

אברהם יבין

עמוס עוז

מנחם פיש

יורם פרידמן

יהושע קנז

אלי שאלתיאל

אברהם שפירא

עורכת:

ניצה דרורי-פרמן

קובץ 10, חשנ"ה 1994

**“Alpayim” – A Multidisciplinary Publication
for Contemporary Thought and
Literature**

בסיוע חב' ידע מחשבים, נציגת Apple בישראל.

ציור העטיפה: דוד סרטקובר, דוד בך גוריון, 1979.



הזכויות שמורות למחברים
הוצאת ספרים עם עובד בע"מ תל אביב
ח.ד. 470 תל-אביב 61003
נסדר ב"מחשב-אות" – מ. רכלין בע"מ
נדפס בחשנ"ה בדפוס אור צל רמת גן
Am Oved Publishers Ltd Tel Aviv 1994
Printed in Israel • ISBN 965-13-1001-4

היסטוריוגרפיה וזכרון: מקרה לטרון תש"ח*

אניטה שפירא

בהשוואה לחוקרי העבר, שפר גורלו של ההיסטוריון המודרני: גודש המידע והחשיפה המירבית – שתי תופעות אופייניות לתקופתנו – מאפשרות לחוקרים נגישות למקורות רבים ומגוונים, שבעבר היו הממסדים למיניהם שומרים בקנאות בארכיוניהם ומצרים את רגלי ההיסטוריונים המבקשים לפענח את מסתוריהם. אך ספק אם בעקבות זאת גדלה השפעתם של ההיסטוריונים על תוכנת העבר של הציבור הרחב.

היחס שבין הכתיבה ההיסטורית האקדמית, המתיימרת להיות מבוססת על מחקר חסר פניות, באותה מידה שאדם מסוגל להיות חסר פניות, המושגת על תשתית דוקומנטרית אמינה, לבין הזכרון הקולקטיבי – כלומר תמונת המציאות כפי שהיא מצטיירת בדמיונם של אנשים ברגע נתון, ומשקפת את רוח הזמן, הדגשי התקופה, אידיאולוגיות וצרכים חברתיים, יחס זה יעמוד במוקד מאמר זה. טענתי היא, שכד בבד עם התרחבות תחומי המחקר ההיסטורי, גידול מספר החוקרים העוסקים בהיסטוריה, השתפרות אמצעי המחקר ועזריו, מאבדת ההיסטוריוגרפיה האקדמית את השפעתה – אף באותה מידה מוגבלת שהיתה לה בעבר – על עיצוב תמונת העבר שחוקקה בדמיון הציבורי. אני גורסת שהזכרון הקולקטיבי איננו מעוצב על-ידי היסטוריונים מקצועיים, אלא על-ידי שורה של "סוכני זכרון", המעצבים את תמונת העבר על-פי צורכי ההווה ויסוריו, ואף מקרינים בחזרה תמונה זו אל תוך המחקר ההיסטורי שאיננו יכול להיות משוחרר מהם. העתונות, הנובלה, השיר, הסרט, הטלוויזיה, כוחם גדול בעיצובה של תמונת העבר מן המלים השקולות והמדודות של מחקר מתועד היטב, עד כדי דחיקת זה האחרון לשולי התודעה הציבורית.

אמנם, יהיה מי שיטען שכך היו הדברים מאז ומעולם: תולדות מאתיים השנים האחרונות שזורות סיפורים מעצבים (נרטיבות), מיתוסים לאומיים ופוליטיים (סוציאליסטיים או פאשיסטיים), אשר המציאו תמונות עולם, עבר לאומי או מעמדי ובהתאם להם עיצבו זכרון קולקטיבי של מציאות שלא היתה אלא בדמיונם של ממציאיה. טיעון זה תקף גם לגבי תולדות הציונות: התנועה הציונית יצרה זכרון קולקטיבי יהודי חדש שהנחות היסוד שלו הושגתו על קיומו של עבר לאומי בארץ האבות, חתירה בת דורות לשוב אליה, זכות היהודים על הארץ. התנועה אף העלתה מאוב פנתיאון שלם של גיבורים ולוחמים, תוך מתן משמעות חדשה להיסטוריה היהודית, ובמיוחד בכל מה ששייך לתולדות העם היהודי בגולה. כאשר יחזקאל קויפמן, בן-ציון דינור, יוסף קלוזנר, או רפאל מאהלר כתבו את ספריהם, אף הם ביקשו לעצב זכרון היסטורי מסוים, כל אחד על-פי תפישת עולמו. גם נחיתות ההיסטוריונים ה"מקצועיים" מול גורמים מעצבים אחרים של הזכרון ידועה משכבר: אחד העם עיצב את התודעה ההיסטורית של ציבור רחב יותר מכל היסטוריון "מוסמך", והוא הדין לגבי ברדיצ'בסקי וברנר, ברל כצנלסון ויצחק טבנקין. לפיכך, ספק אם הטיעון אותו אני מציגה יש בו מן הרבותא: מה נתחדש בנושא הזכרון הקולקטיבי כיום לעומת ימים עברו? תשובתי לכך היא שבעבר היה עיצוב הזכרון ההיסטורי נתון בידי קבוצה קטנה יחסית של מעצבי דעת הקהל. מה שנשמר

* תודתי לתלמידי עופר בורד ואלון גן, שסייעו בידי באיסוף החומר לצורך מאמרי זה.

בזכרון ומה שלא נשמר היה במידה רבה פרי בחירה – מודעת או לא מודעת – של אליטות מנהיגות במישור המדיני, החברתי או התרבותי. כיום עיצובה של דעת הקהל היה לתהליך אנרכי, שבו יש חלק ונחלה לאליטות ולאליטות-שכנגד, אך באותה מידה גם לכוחות דיפוזיים, כמעט מקריים, שבכוחם לעורר תודעה ציבורית ולקבע בתוכה חמונות עבר בלי כוונת מכוון. אובדן השליטה על הזכרון הקולקטיבי והכוונתו, המתרחש לעינינו, יכול להתפרש כחלק מתהליך דמוקרטיזציה, שכתוצאה ממנו איבדו המעטים המורמים מעם את מרכזיותם בעיצוב הזכרון הקולקטיבי, לטובתם של כוחות שהיו עד עתה אילמים או אילמים-למחצה בתיעוד ההיסטורי. אך באותה מידה אפשר לראות בו תהליך שבמהלכו הולכת תמונת הזכרון ומאבדת את זיקתה למציאות ההיסטורית. היות שהזכרון הקולקטיבי המתעצב בסופו של התהליך הוא אבן התשתית לזהות הלאומית המתגבשת, אפשר לראות בהתרחקות שבין הזכרון הקולקטיבי לבין המחקר ההיסטורי יסוד להיווצרותם של מיתוסים חדשים, אמנם שונים מאלה שרווחו בעבר, אך לא בהכרח בעלי גרעין פנימי גדול יותר של אמינות.

להדגמת ההתרחקות הגוברת בין הזכרון הקולקטיבי לבין העובדות המאוששות על-ידי המחקר ההיסטורי אשתמש במקרה של הקרב בלטרון, שהתרחש ביום שלישי, ה'25 במאי 1948, וכינויו היה מבצע בן-נון א'. מלחמת העצמאות היתה ארוע יסוד בתולדות הלאומיות הישראלית, מה שמכונה "מיתוס יסוד" בתולדותיהן של חברות. לפיכך דימויה בזכרון הכללי, ועוד יותר מזה, השתנותו של דימוי זה לאורך ציר הזמן, הם בעלי חשיבות מרכזית בהבנת הזהות הלאומית. הדרך בה השתבץ קרב לטרון בזכרון הקולקטיבי משקפת את התהליך הדינמי של ניכוס הארוע על-ידי קבוצות חברתיות משתנות, ואת מיעוט השפעתו של המחקר ההיסטורי על תהליך זה.

א. סיפור המעשה

ה'15 למאי 1948 היה עד לשני ארועי מפתח: ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ופלישת מדינות ערב לגבולות ארץ-ישראל המערבית. חודש הקרבות שבא אחר כך היה גורלי לעצם קיומה של המדינה הרכה בימים ולא פעם נראה היה שכלתה עליה הרעה. לטרון לא היתה נקודת מוקד במאבק הנואש שהתקיים בחודשי חורף 1947/1948 על הדרך לירושלים. המאבק נערך על הקטע שבין שער הגיא לבין ירושלים וחטיבות הראל ועציוני הקיזו את דמן עליו. לטרון נמצאה בקו התפר שבין תחום האחריות של חטיבת הראל לבין זה של גבעתי. כשפינה "צבא ההצלה" את הכפרים שבאזור, נכנס לאזור לטרון גדוד של גבעתי. אך במסגרת ההכנות לקראת הפלישה המצרית ב'15 במאי, החליט יגאל ידן, ראש אגף מבצעים, להחזיר את הגדוד למרחב פעילותה של חטיבת גבעתי בדרום השפלה, לקדם את פני חיל הפלישה בציר החוף. ב'17 למאי נכנס הלגיון העבר-ירדני, בפיקוד בריטי, אל תחנת המשטרה בלטרון, שנעזר בשליטתו במתחם לטרון בכוחות ערביים בלתי סדירים שנמצאו בכפרי הסביבה. כניסתו של הלגיון לפעולה בארץ-ישראל המערבית התחילה עוד לפני ה'15 במאי – עם התערבותו בגוש עציון, ואחר כך גם ברובע היהודי בעיר

הצחיקה - ובנסיונות חזירה לתוך העיר החדשה. פעילותו הצבאית בירושלים גברה לנוכח פעילות יהודית בעיר מאז ה-15 במאי. החל מן ה-16 למאי הופגזה העיר החדשה ללא הפסקה על-ידי תותחי הלגיון. פרנסי העיר, ובראשם דב יוסף, הרבנים וביניהם הרב הרצוג, שלחו מברקים מעוררי חרדה אל בן-גוריון, ובהם תארו את מצבה של העיר בנואש, ללא מזון ותחמושת, חשמל ומים, וטענו שלא תוכל להחזיק מעמד אלא עוד כשבועיים.¹

בן-גוריון תבע מידין לרכו כוח על מנת לפרוץ את הדרך לירושלים ויהי מה. העתודה היחידה שעמדה לרשות המטכ"ל הייתה חטיבה שעמדה באותם הימים בעצם התארגנותה - חטיבה 7. חטיבה זו הורכבה מחיילים אשר גויסו בתוקף צו גיוס שנכנס לתוקפו ב-15 במאי, והיא אורגנה בשני גדודי רגלים (71 ו-72) וגדוד שריון אחד (73). רוב מפקדיה שירתו במלחמת העולם השנייה בצבא הבריטי: שלמה שמיר, מפקד החטיבה, וחיים לסקוב, מפקד גדוד השריון שלה (גדוד 73), קיבלו את חינוכם הצבאי הראשוני בהגנה. אך השירות בצבא הבריטי היה לידם חוויה מעצבת שטבעה את חותמה על אופיים ודרך פעולתם. הסגל הפיקודי הבינוני והנמוך של החטיבה בא ברובו המכריע ממדריכי בית-הספר של אגף ההדרכה ב"הגנה" ומחניכי הקורסים שלו שנסגרו מחמת המצוקה בכוח אדם לוחם. אל השלד הפיקודי הזה של שני גדודי הרגלים צורפו חיילים שהועברו מחטיבות הח"ש הוותיקות, 500 מגויסים חדשים מן הקלט, ועוד מוותיקי הצבא הבריטי שנענו לצו הגיוס. רוב הטיירוניסטים היו בני הארץ או ותיקים בה, וחלקם (כ-140 איש) עולים חדשים שהגיעו ב-14 במאי באונייה טטי לתל-אביב, וכאונייה ארגנטינה לחיפה. שתי ספינות אלה הגיעו לארץ מאירופה. באותם ימים לא עלו עולים מקפריסין.² העולים הועברו מן האוניות לקלט, שם חיילו. במשך הימים הספורים שבין נחיתתם בארץ לבין הגעתם לבסיס חטיבה 7 בחולדה, הם קיבלו אימון בנשק ואף עברו מטווח של ממש, דבר לא מבוטל באותם ימים טרופים. עולים אלה שובצו בגדוד 72, בשתי פלוגות א' וב'. מפקד הגדוד היה צבי הורביץ. בהתאם למסורת הצבא הבריטי, הקפידו כחטיבה 7 לנהל רישום מדויק ושמי של החיילים בשלושת הגדודים, תוך עדכון השינויים במצבת כוח האדם משבוע לשבוע.³

ככל שגבר הלחץ מירושלים על בן-גוריון, כן לחץ הוא על ידיו שיפתח את הדרך אליה, וזאת על-ידי כיבוש מתחם לטרון. לנוכח מצבה העוברי של חטיבה 7, הוא ציווה על חטיבת אלכסנדרוני להעביר את גדוד 32, בפיקודו של צבי גרמן, לחטיבה 7, כדי לחזק את כוח ההתקפה המיועד על המתחם. גדוד זה כלל שלוש פלוגות רגלים. א' - בפיקודו של רם רון; ב' - בפיקודו של אשר לוי; ג' - בפיקודו של גרשון לנדמן, ופלוגה

- 1 הספר המקיף ביותר על פרשת ירושלים כמלחמת תש"ח הוא יצחק לוי (לויצה), תשעה כבין. ישראל 1986. עדות חשובה בנידון הוא ספרו של דב יוסף, קריה נאמנה. תל אביב וירושלים תש"ח.
- 2 מאז קום המדינה ועד הפוגה השנייה מנעו הבריטים את עלייתם של לוחמים פוטנציאליים מקפריסין. למרות זאת חזרת ונשנית במקורות ההתייחסות לכך כאילו העולים ערב הקמת המדינה הגיעו מקפריסין.
- 3 מצבת גדוד 72 ערב הקרב עמדה על 611 חיילים. מתוכם 103 - פלוגת המטה; 70 - מסייעת: פלוגה א' - 112; פלוגה ב' - 122; פלוגה ג' - 95; פלוגה ד' - 109. תודתי לאלוף שלמה שמיר, שפתח לפני את ארכיונו והראה לי רשימות אלה, שמקורן בארכיון צה"ל. מאז התפרסמו נתונים אלה בספרו, שלמה שמיר, "...בכל מחיר" - לירושלים. תל אביב 1994, עמ' 524.

מסייעת. בכל פלוגה היו כ־90 איש. גדוד זה נחשב מן הוותיקים והמנוסים שבין הגדודים בצה"ל, והורכב רובו ככולו מן הנוער של מושבות השרון.

הגם שעל גבי הנייר היו קיימים גדודים ופלוגות, החטיבה ככוח לוחם עדיין לא היתה קיימת: הציוד אך זה החל להגיע ארצה, התותחים עדיין לא היו ממוחזים ופעילים. המקלעים היו עדיין ארוזים בוזלין והפעולם לא היה מוכר ללוחמים. רובים, אמנם היו לכל הלוחמים, אך לא כולם לבשו מדים. מימיות היו בערך לרבע מלוחמי גדוד 32 ואילו ללוחמי גדוד 72 היו מימיות מעטות ונעשה נסיון לאלתר אספקת בקבוקי מים כתחליף. החגור היה חדש ולא מוכר. החטיבה חסדה היתה את מרווח הזמן הדרוש לגיבוש פיקודי, חיילי וארגוני. החיילים והמפקדים בגדוד 72 לא הכירו זה את זה אלא באופן השטחי ביותר.⁴

בן־גוריון דרש לצאת להתקפה בלילה שבין 23–24 במאי. לאחר מאמצים רבים, הצליחו ידן ושמיר לשכנע אותו לדחות את ההתקפה ב־24 שעות – לנוכח מצבה הכאוסי של חטיבה 7. ויכוח מר התחולל בינו לבין ידן, שלא היה שותף להערכת בן־גוריון כי המצב בירושלים כה מסוכן, וסבר כי מוטב לדחות את ההתקפה בשבוע־עשרה ימים כדי לאפשר לחטיבה להתכונן כראוי וכינתיים אף להוסיף כוח בנשק ובציוד. בן־גוריון דחה את הערכתו של ידן וכפה עליו לקבל החלטה אופרטיבית של שר־הבטחון. שלמה שמיר, לאחר שניסה לשכנע את בן־גוריון לדחות את ההתקפה בעוד יום, לא ראה לנכון לכפות את דעת אנשי הצבא על המצביא העליון, וקיבל את החלטת שר־הבטחון.

ההתקפה החלה בלילה שבין 24–25 למאי ונמשכה בשעות היום למחרת. יצאו להתקפה זו שתי פלוגות של חטיבת אלכסנדרוני – א' וב' – כ־180 איש, כשאת צבי גרמן שחלה מחליף חיים לסקוב, ולמעשה שני מפקדי הפלוגות פעלו באופן עצמאי. כן יצאו פלוגות ב' וג' של גדוד 72, כ־217 לוחמים. פלוגה ב' היתה כאמור מגויסת ברובה מעולים חדשים (כ־65 – 70 איש), הפלוגה השנייה – ממגויסי קלט אחרים. גדוד 32 צריך היה לכבוש את הכפר לטרון בהתקפה מצפון ואחר כך להתקיף את המשטרה. פלוגה ג' בגדוד 72 (בפיקודו של יהודה הרדי) אמורה היתה להסום את כביש הרטוב־שער הגיא בפני תגבורת ערבית. ואילו פלוגה ב' (בפיקודו של משה דובדבני) נשלחה לכבוש את דיר איוב, לאבטח את ציר ההתקדמות של גדוד 32.⁵

על־פי התוכנית, מיועד היה הקרב להתחיל קרוב לחצות ולמעשה החל באיחור של כמה שעות. השחר עלה זמן קצר לאחר שהחלה ההתקפה. עד מהרה התברר שפלוגה ב' של גדוד 32 (אלכסנדרוני) נכנסה למלכודת אש קשה ביותר. סיפורה של פלוגה זו הוא סיפור לחימה מופתית בתנאים קשים ביותר, תוך ספיגת אבדות כבדות מאוד. בסופו של אותו יום הפלוגה חזרה להתקיים: היו לה 48 חללים; 46 פצועים (מתוכם 34 פצועים קל), כולל נפגעי מכת חום, ו־6 שבויים. לפי גרסה אחת היו לפלוגה א' של גדוד 32

4 לתאור מפורט ראה אריה יצחקי, לטרון. ירושלים תשמ"ב. (להלן יצחקי). עמ' 197–202. כן ראה שלמה שמיר, "בכל מחיר" – לירושלים. עמ' 41–42 (נחוני גדוד 32), וכן עמ' 265–266: שמיר איננו מקבל את הגרסה הזו בדבר מחסור במימיות ורואה בה הפרזה.

5 יצחקי, עמ' 203–204.

4 הרוגים נוספים. על-פי ספר ה"זכור" של צה"ל לא היו לה כל נפגעים.⁶ פלוגה זו הצליחה להשתלט על שטח חולש (גבעה 314.2), הגנה באמצעותו על דרכי הנסיגה משדה המערכה ומילאה תפקיד חיוני ביותר בסיוע לפצועים ולנפגעים משני הגדודים להתפנות מן המקום.

חיילי גדוד 72 של חטיבה 7 מצאו עצמם מיד עם התפרשותם בשטח תחת הפגזה כבדה. עד מהרה נפצעו שני המ"פים (הררי דובדבני), ורוב הסגל הפיקודי נפגע אף הוא. עם עלות השחר הם נמצאו בשדה הקמה שלמרגלות לטרון, חשופים לעיני האויב ולאשו. עוד בטרם הצליחו לבצע פעולה צבאית כלשהי, היו חיילים אלה – שזו היתה להם טבילת האש הראשונה – נתונים באחד הסוגים הקשים ביותר של לוחמה: נסיגה תחת אש. במרוצת שעות הבוקר והצהריים של ה-25 למאי, ללא פיקוד של ממש, בחוסר שליטה והנחיה, הם נאלצו למצוא את דרכם אל בית ג'יז, שם אמורים היו להמתין להם כוחות צה"ל עם אמצעי תחבורה. למעשה פונה בית ג'יז על-ידי צה"ל בשעות הצהריים והנסוגים שהגיעו מאוחר יותר נאלצו להמשיך בכוחות עצמם עוד 6 קילומטרים, עד לכביש חולדה-לטרון – שם נאספו זחלים, אוטובוסים, ואף מכוניות פרטיות, לפינוי הכוחות.

אותו יום נפלו מגדוד 72 23 חללים, מהם 15 מפלוגה ב', 4 מפלוגה ג', ו-4 נוספים – 2 מן הפלוגה המסייעת ו-2 מפלוגה ד', שצורפו לפלוגות הלוחמות באותו יום. 47 איש נפצעו, מתוכם 32 פצועים קל (כולל נפגעי מכת חום). בין ההרוגים היו 8 עולים חדשים, כולם מפלוגה ב'. לפי גרסה אחרת – נפלו מגדוד 72 20 חללים בלבד, ו-140 פצועים.⁷

אותו יום שלישי היה יום שרב קשה במיוחד. סבל הלוחמים מן החום והיובש היה רב ביותר. בתאורי הקרב בלטו במיוחד התאורים של מחסור במים, שגרם להתעלפויות, מכות חום וכן לתופעות של אפטיה – עד כדי אובדן יצר הקיום. בכך לא היה הבדל בין העולים החדשים לבין ילידי הארץ, אם כי יש להניח שתופעה אקלימית זו היתה זרה יותר לחדשים בארץ, שלא הכירו מכת חום מהי. חלק גדול מן הפצועים קל היו נפגעי החום, ורובם שבו ליחידותיהם תוך שבוע-שבועיים. ככל הידוע מדיווחו של הרב גורן, שעסק באיתור גוויות הנעדרים והבאתן לקבר ישראל ב-1949, רובם של החללים היו נפגעי ההפגזה והירי.⁸

6 הגרסה הראשונה נסמכת על יצחקי, עמ' 226. הגרסה השנייה – על-פי ספר ה"זכור" של צה"ל ועל-פי חישוביו של שלמה שמיר. לפי רשימת החללים אצל יצחקי, עמ' 566-567, נפלו מאלכסנדרוני 50 איש ב-25.5.1948.

7 הגרסה הראשונה היא על-פי הנחונים של שלמה שמיר, שבדק את התיקים האישיים של כל הנפגעים באכ"א ואת הרשימות השמיות של המצבה של הגדוד. הוא טוען שלא נותרו נעדרים מקרב בן-נון א', ואף לא כאלה שזהותם לא ידועה. הגרסה השנייה היא על-פי יצחקי, שאינו מביא ראיות לנתוניו. ברשימת החללים שהוא מביא (עמ' 566) יש 22 נופלים בגדוד 72, ועוד 50 באלכסנדרוני, סה"כ 72 בקרב בן-נון א'. הוא מוסיף ומעיר, שלדעתו היו נפגעים נוספים. אך בהמשך דבריו הוא טוען שקיימת אי-ודאות לגבי חמישה הרוגים בלבד בכל ששת קרבות לטרון (לארדווקא במבצע בן-נון א'), מספר קטן יחסית, שאינו מעלה או מוריד לגבי החמנה הכוללת. הנתון שהוא מביא לגבי הפצועים לא נראה סביר בהתייחס למספרי הלוחמים בכלל, וגם לכך אין הוא מביא ראיה (יצחקי, עמ' 226-227). אין אצלו הבחנה לגבי מספרי הנפגעים בקרב העולים החדשים.

8 מכתב הרב גורן לשלמה שמיר (או מפקד חיל האוויר), 4.6.1951, מטכ"ל / הרבנות הצבאית, ט/63-7808. המכתב

הטראומה של הכשלון והנסיגה המבוהלת הוחרפה עקב העובדה שבשטח נשארו גוויות חללים ואף פצועים שרובם נרצחו על ידי כוחות ערבים בלתי סדירים. היה זה הקרב שבו נפלו יותר לוחמים מאשר בכל קרב אחר עד אז – 71 לוחמים לפי גרסה אחת, או 72 לפי גרסה אחרת. בימים הראשונים לאחר הקרב, עד שהתברר שחלק מן הנעדרים נמצא בבתי-חולים או בכתיהם, היתה תחושה שהאסון כבד עוד יותר. פלוגה ב' של גדוד 32 (אלכסנדרוני) ופלוגה ב' של גדוד 72 (חטיבה 7) לא היו קיימות עוד ככוח לוחם. בעקבות הקרב תיגבר הלגיון את כוחותיו במתחם לטרון על ידי גדוד נוסף שהועבר לשם מחזית ירושלים.

קרב בן-נון א' פתח סדרה של שישה קרבות שנערכו במלחמת תש"ח ביוזמה ישראלית במתחם לטרון, ונסתיימו מבלי שכוחות צה"ל הצליחו לכבוש את המקום. על פי הנתונים שפירסם אריה יצחקי, מספר הנופלים בקרבות אלה היה 168, מתוכם נפלו 72 בקרב בן-נון א'.⁹ עד 1967 נשארה מובלעת לטרון בידי ירדן. הדרך לירושלים הועתקה לנתיב דרום-מערבית לטרון, תחילה ל"דרך בורמה" שכונתה גם "דרך 7", על שם חטיבה 7, ואחר כך לכביש הגבורה.

ב. תיאורו האלים (מאבק האליטות על הזכרון ההיסטורי, מערכה ראשונה)

במערכה על הזכרון הקולקטיבי, כמו גם על כתיבת ההיסטוריה הראשונה של ארוע מפתח, יש יתרונות מובנים לאליטה שבשלטון: היא החולשת על התקשורת, היא המזינה את העתונות, לה הנגישות למסמכים ולעדויות. במאבק על עיצוב דימוי קרב לטרון בזכרון הלאומי, המערכה הראשונה התנהלה לפי קווים שהותוו על ידי בן-גוריון ואנשיו.

בחדש הראשון למבצע בן-נון א' מיעטה העתונות לדווח עליו. רוב האינפורמציה באה מסוכנויות הידיעות הזרות, שהוינו לעתים כמה עתונים בעת ובעונה אחת.¹⁰ החל מן ה-26.5.1948 דיווחו העתונים על קרבות ליד לטרון, אך מיעטו לתת פרטים ממערכה זו. מן הצד הערבי דיווח הלגיון על גצחון גדול ר-800 הרוגים יהודים. ידיעה זו פורסמה ב"מעריב" (27.5.1948) בלגלוג וסקפטיות. המקורות הזרים דיווחו שהמדובר בקרב השדה הגדול ביותר שהתחולל עד כה בארץ-ישראל ("מעריב" 28.5.1948).¹¹

התפרסם בחלקו במסגרת מאמרו של שמיר. "קרבות לטרון, שלוש הארות והערכה", מערכות 304, יוני 1986, ובמלואו, בספרו, עמ' 483.

9 יצחקי, עמ' 564-571.

10 למשל, ג'ון קמחי משמש הן כ"כתבו המיוחד של 'על המשמר', והן של 'הארץ'". ראה כתבותיו בשני העתונים ב-28.5.1948.

11 ב-28.5.1948 הודיע דובר הסוכנות ליו.פי. שירושלים חדלה לשעה להיות שדה המערכה העיקרי, וההפגזה בה פחתה. הדיווח של ג'ון קמחי מן ה-28.5.1948 תיאר את תוצאת הביניים של הקרב (שמשיך להתחולל) כהתקדמות הכוחות הישראליים בכיבוש מאחזים ליד לטרון. הוא חזר על ידיעה בדבר החלשת ההפגזה על ירושלים בשל העברת

מצד ישראל עדיין נשמרה דממה. אמנם "קול ההגנה" הודיע על קרבות קשים, אך לא הוסיף פרטים: "ערפל הקרב" נמשך. ב-30.5.1948 הודיע מטה ההגנה על כיבוש בית ג'יז ובית סוסין (שני הכפרים שמדרום לכביש ירושלים). בשיחת תדרוך לעתונאים הזרים אמר דובר ההגנה ש"המצב בלטרון מניח את הדעת" ("הצופה" 31.5.1948, בהסתמכו על הבי.בי.סי.).

החל מן ה-1.6.1948 הופיע בעתונות קו הסברה חדש: "העיקר אינו לכבוש את לטרון אלא להכות בלגיון" – זוהי כותרת "מעריב" מאותו יום. בכתבה של ג'ון קמחי, יש דיווח גם על קרב בן-נון ב', עם יותר פרטים מכפי שפורסמו עד כה על קרב בן-נון א'. הנימה היא, שאמנם לטרון לא נכבשה, אך הלגיון נחלש והיוזמה עברה לידינו.¹²

ב-1.6.1948 מתפרסמים מהצד היהודי נתוני אבדות: לערבים היו 250 אבדות בשמונה ימי לחימה בלטרון, ואילו אבדות היהודים "עדיין לא נבחנו באופן סופי, אבל לפי הידוע נהרגו 10, 20 נפצעו ועוד 20 פצועים פצועים קלים מאוד." זו היתה ההתייחסות הראשונה לאבדות מבצע בן-נון א', שעד כה לא נזכרו בעתונות אלא על-פי דיווחי הערבים.¹³

ערב ההפוגה הראשונה נמשכו הדיווחים מחזית לטרון, שלפי הערכת עתונאי חוץ היתה החזית היחידה בארץ-ישראל שדמתה לשדה קרב אירופי מסורתי. הדיווחים לוקים בגוזמאות קשות באשר למספרי הלוחמים משני הצדדים (סופר "אסושייטד פרס" דיווח על 3000 לוחמים בכל צד. "מעריב" 9.6.1948). החל מן ה-14 ביוני הדגש עבר לתאור פתיחתה של דרך בורמה, שנפתחה "בחיפוי פעולות לטרון" ("הארץ" 14.6.1948). מעתה נזכרו קרבות לטרון בנשימה אחת עם פתיחת דרך בורמה.

קו ההסברה של "הגרסה הרשמית", עוצב על-ידי בן-גוריון והוא קבע, שקרב בן-נון א' היה נצחון. מוטיב זה גובש על-ידיו כבר בעת ההפוגה הראשונה. בוויכוח שהתקיים בינו לבין ידן בפני ועדת החמישה (ועדת שרים שנועדה לבחון את טענת בן-גוריון בדבר מרד פוליטי במטכ"ל), השיב בן-גוריון (3.7.1948) על קביעת ידן ש"הפעולה נסתיימה בקטסטרופה איומה", "לדעתי בנצחון גדול. אמנם לא בזול."¹⁴

כוחות לגיון ניכרים לאזור לטרון, והדגיש את החשיבות שעבדאללה מייחס לקרב זה, שהופך להיות לגביו הקרב המכריע בארץ-ישראל. "על המשמר" דיווח מפי סוכנות רויטרס ששר-ההגנה העבר-ירדני מדווח על נצחון גדול בלטרון, ומודיע שליהודים היו 800 אבדות. ידיעה זו הוכתרה בכותרת "מסיפורי עבדאללה" (28.5.1948). החשיבות שעבדאללה מייחס למערכת לטרון זכתה להבלטה גם בעתונים אחרים ("מעריב" 30.5.1948).

12 הצגת מטרת המערכה כהקזת דמו של הלגיון קיבלה הדגשה מיוחדת בכתבתו של קמחי באותו יום ב"הארץ": "משימת השעה היתה לא הנקודה הגיאוגרפית על המפה... אלא... הלגיון הערבי... ברור שהיהודים חיטבו ומצאו, שלא שלום ולא הפסקת אש לא ייתכן כל זמן שלא הוכה הלגיון הערבי." בנימין לובוצקי (אליאב), בטורו ב"ידיעות אחרונות" (2.6.1948) אימץ אף הוא אותה הפרשנות, והציג את מערכת לטרון כדוגמה לכך שהיוזמה עברה לכוחותינו, והלגיון הוצג ברפיונו.

13 ידיעה זו הופיעה ב"מעריב", "הארץ" ו"ידיעות אחרונות".

14 דיוני ועדת החמישה היו חסויים, אם כי יש להניח שדברים שנאמרו בה זלגו החוצה והשפיעו על עיצוב הדמו של קרב לטרון בציבור. פרוטוקול ועדת החמישה, מובא אצל אניטה שפירא מפפורי הרמ"א עד פרוק הפלמ"ח, ישראל

בסקירתו בפני מועצת המדינה בעת ההפוגה הראשונה המשיך בן-גוריון לנקוט באותו קו: בנתחו את המערכה המדינית והצבאית של חודש הקרבות ייחד בן-גוריון לטובה את קרב לטרון ואף ציין לשבח את ביצועיה של "החטיבה הצבאית השביעית בחזית לטרון." שום חטיבה אחרת מחטיבות צה"ל לא זכתה לאיזכור על-ידו באותו נאום ("הבוקר", "דבר", 18.6.1948).

המידע הראשון על קרב זה, אם גם חלקי, התפרסם במערכות נ"ט (ספטמבר 1949).¹⁵ זהו סיפורו של קרב לטרון מנקודת המבט של גדוד 32 אלכסנדרוני, המסופר מפיהם של המ"פים, המ"מים, ושני לוחמים נוספים. התיאור אמין מאוד, וכל התיאורים המאוחרים יותר, בעתונות ובהיסטוריוגרפיה, מתבססים על סקירה זו. מודגשת השפעתו המהרסת של התמסין, האפטיה של הלוחמים כעת נסיגתם, המאמצים העצומים שהושקעו על-ידי פלוגה א' של גדוד 32 בפינוי הפצועים ובחיפוי על חילוץ לוחמי פלוגה ב' של גדוד זה וכן לוחמי גדוד 72; אכזבת הלוחמים שהגיעו לבית ג'יז ומצאו אותה ריקה מכוחות צה"ל; האילוץ להשאיר חלק מהפצועים בכפר, בכוונה לאספם מאוחר יותר, וכניסת כוחות ערבים לבית ג'יז עם יציאת מאסף כוחות צה"ל לכביש חולדה, בלויית רמז לטבח שנערך בפצועים. הרשימה מביאה את הדברים מפי האנשים, ללא התייחסות של העורך, ללא הסברים או הערכה. אין גם הסבר מדוע לא נגבו עדויות מקבילות בקרב המפקדים של גדוד 72. אפשר שתאור הנסיגה תחת אש שימש אחר כך להפקת לקחים במערכת ההדרכה של צה"ל, ולכן נערך התחקיר. מכל מקום, רשימה זו, מתוך שהתמקדה בסוגיות של התנהגות תחת אש, לא נגעה בנקודות הרגישות של קרב לטרון, לבד מנטישת בית ג'יז והפקרת הפצועים. גם לא נערך בה סיכום של האבדות בקרב.

הנסיון הרציני ביותר להחדרתה של "הגרסה הרשמית" אל ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות נעשה בשנת 1955, על-ידי ישראל בר. סגן אלוף ישראל בר היה בעת מלחמת העצמאות אחד משני פקודיו של יגאל ידן באגף התכנון של המטכ"ל (השני היה מוגדק פסטרנק [בר תקווה]). באותה עת היה בר שותף לביקורת החריפה של ידן על התערבותו של בן-גוריון בפרשת חטיבה 7 בלטרון. אולם כשבע השנים שחלפו מאז הוא שינה את טעמו והיה למסביר הטוב ביותר של הגרסה הבן-גוריונית. מחקרו של ישראל בר בפרשת לטרון הוא המחקר היותר אינטליגנטי שנכתב בנושא זה, תוך נסיון להעמיד את סיפור המעשה בפרספקטיבה היסטורית, ולתת הערכה צבאית ופוליטית של תוצאות הקרבות.¹⁶

1985 עמ' 111.

15 משום מה לא נזכר מחברה של הכתבה, והיא אף איננה נזכרת בדפי "מי ומה בחוברת", שנעדו להפנות את הקורא לנושאים שמועלים בה.

16 הוא מסביר שבחר לכתוב על מערכת לטרון משום מרכזיותה, ומשום שטמון בה לקת חשוב, אותו הוא מבקש להוכיח: "מצד אחד שהמבצע הטקטי אינו אלא קציר הזרעים שנזרעו ברמה האופרטיבית והאסטרטגית. מאידך גיסא אין להוציא משפט על קרב כתופעה בודדת, מבלי לחשוב ולברר כיצד הוא משתקף בהתפתחות הפעולות ברמות אלו, ובמה הוא השפיע בסופו של חשבון." חלקו הראשון של משפט זה מתייחס לסוגיה, אם צריך היה לצאת לקרב, ואם ההכנות אליו נעשו כראות. החלק השני מתייחס לסוגיה אם היה קרב לטרון כשילון או נצחון. ישראל בר, קרבות לטרון, מערכות, נובמבר 1955, עמ' 9.

כבר בתארו את הרקע של המלחמה ממהר בר וקובע את חשיבותה הייחודית של ירושלים – לא רק מבחינת המורל הציבורי, אלא אף מבחינה צבאית: היא היתה "למשמר קדמי אסטרטגי המחפה על הבסיס המוצק, מרתק אליו כוחות אויב – ומסיחם מן הלז, כשכוונתו לרמוז לכך, שההתקפות על ירושלים מנעו התקפות על תל-אביב.¹⁷ הוא מסביר את קשייה של חטיבה 7 בכך שהיא היתה צריכה למזג יוצאי בתי-מדרש צבאיים שונים ("הגנה" וצבא בריטי), ילידי הארץ ובאי גלויות שונות. בלחץ הנסיבות לא ניתן לחטיבה פרק הזמן המינימלי שהיה דרוש לגיבושה. לדבריו, היא היתה דוגמה אופיינית לכוח צבאי המתגבש תוך קרב, משיל את זהותו המיליציונית ומאמץ לעצמו דפוסי צבא סדיר. בר מאיר באור חיובי ביותר את מפקדת החטיבה, במיוחד את יוצאי הצבא הבריטי: באור חיובי אך תוך הסתייגויות, את יוצאי הפלמ"ח וה"הגנה": ובאור חיובי, אך תוך ציון אימונם הלקוי, את העולים החדשים. הוא מציג את קשיי הציוד והחימוש, וחוזר וקובע: "במלחמה ה'בלתי רגילה' שלנו... היה הכרח להציב את כוחנו זה, כמות שהוא, למול האויב, כמו שהוא.¹⁸ בדרך עקיפה הוא מאשים את אגף המבצעים במטכ"ל שלא הקים עדיין מפקדות של חויתות (מה שעשה לאחר לטרון), ותולה בכך את הכשל המודיעיני שהיה ביסוד תכנון ההתקפה ב-25 במאי. הכשל המודיעיני משמש לו כהסבר לליקויים בהערכת המצב שגרמו לתוכנית הפעולה הכושלת: ההנחה היתה שבלטרון יושב כוח של לוחמים בלתי סדירים, ולא היתה מוכנות להתנגשות עם צבא סדיר.

בר הציג את העימות בין ידיו לבין בן-גוריון כהתנגשות בין הפיקוד האופרטיבי ובין ההנהגה האסטרטגית – המחליטה מתוך ראייה של התמונה הכוללת, כשהוא מעדיף את המנהיגות האסטרטגית.¹⁹ בסכמו את בן-נון א' קבע בר שגם אילו היתה הערכת מצב נכונה, גם אז לא היתה נמצאת עוצבה אחרת לצורך הקרב, בעלת כוח אש טוב יותר, או מאומנת יותר מחטיבה 7, שפן אותה שעה לא עמדה עוצבה כזו לרשות המטכ"ל. הוא הכיר בצדקת הטענה, שאילו נתבצעה ההתקפה בשעות הלילה, היו פחות אבדות, ואולי אף הצלחה זמנית. אך הוא גרס שעם בוקר היו מן הסתם כוחות הלגיון כותשים את כוחות צה"ל. בר קבע שטיב הכוחות המבצעים של בן-נון א' הוציא מכלל אפשרות עמידה בלוח זמנים והקפדה על מילוי תוכנית, כלומר האיחור היה מובנה לתוך הסיטואציה. לשיטתו, המפלה נבעה מכך שהיה זה נסיון ראשון של צה"ל לכבוש מתחם הגנה ערוך מראש, וזאת בכוחות שנפלו מן הכוח המתגונן בכוח אש ובמספר לוחמים, ונמצאו בעמדה נחותה בפני הקרקע. ברומז לוויכוח בין ותיקי הצבא הבריטי לבין הפלמ"ח הכריז ש"התקפת לילה לבדה אין בה, בדרך כלל, כדי פתרון בעיית שכירת מערך הגנה שלם."²⁰ בר צייר את פרשת לטרון כאפופיאה גדולה, הירוואית, כמוה מתרחשות בעת לידתן של אומות או בעת הבקעתן ההיסטורית של תנועות שחרור לאומיות. הוא גם הביא נתונים ראשוניים על אבדות: 75 הרוגים,

17 בר, עמ' 11.

18 בר, עמ' 33.

19 בר, עמ' 39.

20 בר, עמ' 88.

מתוכם כחמישים מגדוד 32 של אלכסנדרוני, ו-25 מגדוד 72 של חטיבה 7. נתונים אלה קרובים מאוד לנתונים שהעלו מחקרים מאוחרים יותר. הוא לא התייחס לנתוני פצועים, ואף לא לשאלת הנפגעים מקרב העולים החדשים.

את מסקנתו החיובית לגבי קרבות לטרון הוא ניסח כ"חוק הדיאלקטי השולט במלחמות": בעוד שההישגים הטקטיים בראשית המלחמה בחזית ירושלים לא הבטיחו את שלומה של העיר ואת הדרך אליה, דווקא שלושת הכשלונות הטקטיים בלטרון הם שהבטיחו את האספקה לירושלים (דרך בורמה) וגרמו להסחת כוח הלגיון מעליה. לדידו של בר, ההיפוך הדיאלקטי (כשלון שהוא למעשה נצחון) נובע מן הסוד של ההבנה האסטרטגית של המצביא העליון, שידע לזהות את נקודת המפתח, ולשעבד להבנתו זו את השיקולים הטקטיים של הפיקוד הצבאי המוגבלים באופיים. בן-גוריון לא יכול היה למצוא לעצמו מליץ יושר יותר מוכשר, החושף את כל מומי הפיקוד, החטיבה, הטקטיקה, הציד, אך חולה אותם בסיטואציה של לירותה של מדינה, יציאתו של הכוח הלוחם מן המתתרת, וחולשות אויביקטיביות, שנובעות מסיטואציה זו.

בן-גוריון דבק בגרסה זו כל ימיו. בדברים שאמר לאחר מעשה על המערכה במאמרו "ירושלים במלחמה" (4.1.1950) חזר והעלה את סבלה של ירושלים המופגזת בחודש הקרבות, וציין: "הקימונו אז חטיבה חדשה - חטיבה 7 - מעולי קפריסין שזה רק הגיעו ארצה. מלבד יחידת השריון והתותחנים, אף גדוד אחד של חיל הרגלים בחטיבה זו לא היה מאומן, ועלפי חוקי הצבא אסור היה לשלוח אותם לחזית, אולם ירושלים היתה בסכנה, ולא היתה בררה... לטרון לא נכבשה - אולם ירושלים ניצלה." בימיו האחרונים, ב-1973, החזן בן-גוריון לכנס של יוצאי חטיבה 7, ומחמת בריאותו המעורערת כבר, שלח להם את ברכתו בכתב, וחזר וציטט את דבריו הקודמים. המרכיבים של "ירושלים בסכנה", "אין ברירה", כשלון שהוא נצחון, העניקו לקרב בן-ננון א' את זוהר ההירואיזם נורא-ההוד, והפכו את הקזת הדם לבעלת משמעות וערך.²¹

ג. חזיון תעתועים (מאבק האליטות - מערכה שנייה)

לטרון לא היתה הכשלון היחידי במלחמת העצמאות. קרב בן-ננון א' גם לא היה הכשלון העקוב ביותר מדם. בקרב של אלכסנדרוני נגד משלטי עיראק אל מנשיה ב-28.12.1948 נפלו יותר חללים מאשר בו (88 הרוגים). מספר קורבנות השיירה להר הצופים היה דומה (78); בקרב על ג'נין של חטיבת כרמלי ב-3.6.1948 היה מספר החללים גדול למדי (50). מספר חללי גוש עציון היה גדול הרבה יותר (157 הרוגים בקרב האחרון).²² אף אחד מן הארועים הללו לא הוליד בעקבותיו שובל של שמועות, סיפורים, פולמוס שלא נחלש עם השנים, כמו קרב בן-ננון א'. לטרון היתה למושג בהיסטוריה של מדינת ישראל בשל קרב זה.

21 דוד בן-גוריון, "ירושלים במלחמה", צבא וביטחון, הל אביב 1955, עמ' 154.

22 המידע על קרבות עיראק אל מנשיה וג'נין נמצא בתיק "חללי צה"ל לפי חטיבות, לפי ספר יזכור", ארכיון צה"ל תיק

922/75 תיק 1188: הנחונים על שיירת הדסה, יצחק לוי, חשעה כבין, עמ' 196: על חללי גוש עציון - שם, עמ' 114.

אחד ההסברים לייחודו של כשלון זה הוא בכך שבמשך 19 שנה לאחר מכן, עד מלחמת ששת הימים, המשיכה לטרון לחלוש על הדרך לירושלים, ואילצה את הישראלים לעקוף אותה, כמין מזכרת עוון, שלא חדלה להטריד ולנקר את העין. אך גם העדר הקתרזיס המשחרר של נצחון בעקבות הטראומה לא היה ייחודי לטרון: גוש עציון לא חזר לשלטון ישראלי אלא אחרי מלחמת 1967, והוא הדין לגבי הדרך להר הצופים או לגבי ג'נין. השאלה מדוע נושא מסוים הופך להיות מוקד של עניין ציבורי, עד כדי התגבשות מיתוס סביבו, ואחר נשכח מלב ונקבר בערמות האשפה של ההיסטוריה, ראוי למחקר מיוחד, שיבדוק כל מקרה לגופו, בטרם ינסה להוציא מסקנות כוללות. מרכזיותה של פרשת לטרון בזכרון הקולקטיבי, ומכאן ואילך אשתמש בביטוי זה כזהה עם קרב בן-גוריון א' – כמו גם בהיסטוריוגרפיה הקיימת על מלחמת העצמאות, נובעת מכך שקרב זה היה למוקד של מחלוקת ומאבק בין שתי אליטות מנהיגות: זו של בן-גוריון ויוצאי הצבא הבריטי, חו של ראשי ההגנה והפלמ"ח. המדובר בשתי אליטות ישוביות, שנשארו ברובן באותה עמדת הנהגה בראשית ימי המדינה, ובחלקן (הפלמ"ח למשל) חשו מאוימות על-ידי השינויים המהפכניים שחלו בצבא עם המעבר מן ה"הגנה" לצה"ל.

המאבק בין שתי האליטות, תחילה על עיצוב הצבא ואחר כך על עיצוב הזכרון הקולקטיבי של מלחמת העצמאות, מצא בטרון מוקד וסמל. קווי המתאר של ההתנגשות היו ברורים עוד בטרם נתחולל קרב בן-גוריון א', וקיבלו יתר הדגשה בעקבותיו. ההתערבות של בן-גוריון בשקול הדעת של ראש אגף מבצעים, יגאל ידן, וכפיית דעתו עליו בסוגיה שבעיני האחרון נראתה כסוגיה אופרטיבית, עוררה זעם רב. היא נצטרפה לשורה של מעשים שעשה בן-גוריון, שביטאו כבירור את דעתו, שיוצאי ה"הגנה" והפלמ"ח נופלים בהבנתם ובהכשרתם הצבאית מיוצאי הצבא הבריטי.²³ העובדה שהפיקוד העליון של חטיבה 7 הורכב מיוצאי הצבא הבריטי, וכראשם שלמה שמיר וחיים לסקוב, הפכה חטיבה זו מראשיתה לנושא שנוי במחלוקת בין שתי קבוצות האליטה. הדחתו של צביקה זמיר מהפיקוד על גדוד 73 והחלפתו בחיים לסקוב, הסתלקותם של פלמ"חניקים מגדוד זה וחזרתם לחטיבות הפלמ"ח, מעשה שהוגדר על-ידי מפקדיו כעריקה, חידדו את מערכת היחסים בסוגיית "פלמ"ח – צבא בריטי" סביב חטיבה 7. סירובו של שמיר להתעמת עם הסוף עם בן-גוריון כאשר זה ציווה לתקוף בלילה של ה-24-25 למאי, וקבלתו את הדין של שר-הבטחון, תוך השלמה עם הסיכונים שבהתקפה, נתפרשה על-ידי ידן וחבריו כדוגמה שלילית למסורת הצבא הבריטי, המתמקדת במשמעת פורמלית, קבלת פקודות ללא ערעור, העדר יוזמה של הדרגים הפיקודיים, חוסר נכונות לקבל משוב מלמטה. הנכונות לתקוף בהסתערות ישירה, ובמיוחד בקרב יום, נתפרשה על-ידם כיחס מקל ראש בשאלת האבדות.

בעוד שה"גרסה הרשמית" של בן-גוריון ויוצאי הצבא הבריטי התעלמה מן הפרטים האופרטיביים והטקטיים ושמה את הדגש על המחשבה האסטרטגית ועל חלקה של לטרון בהצלת ירושלים, "הגרסה האחרת", של ידן ואנשי ההגנה והפלמ"ח, התמקדה בפרטים של הביצוע. הטענה הבסיסית של ידן היתה,

23 בסוגיה זו ראה אניטה שפירא, מפטורי הרמ"א, עמ' 12-13, 158-179; יואב גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח, ירושלים 1986, במיוחד עמ' 268-270.

שהחטיבה נשלחה לכשלון ידוע מראש, ושהיא לא יכלה שלא להיכשל שכן לא היתה עוד בשלה ללחימה. בן-גוריון לא הבחין בין מצבת כוחות לבין כוחות הערוכים לקרב, וסבר שדי בכך שקיימת חטיבה על הנייר, כדי שתוכל להילחם. לפיכך לא זו בלבד שהדרך לירושלים לא נפרצה, אלא גם נשחק הכוח היחידי שעשוי היה לפרוץ את הדרך, אילו נדחתה הפעולה בשבוע-שבועיים. שאלות הציווד הלקוי של החיילים וחוסר הכרותם אותו, המחסור במימיות, האיחור ביציאה לקרב, העדר המודיעין, המעורבות המעטה של פיקוד החטיבה במהלך הקרב, אי-הפעלת גדוד הרורבה במהלכו, מיעוט ההתערבות של גדוד השריון, מיעוט הסיוע של התותחים: אי-הבטחת דרכי הנסיגה, אי-הספקת מים ותחבורה לחיילים הנסוגים, שאלות אלה הן שעמדו במוקד "הגרסה האחרת". כנגד טענת ה"אין ברירה" הועלתה טענת "רשלנות פושעת", וכנגד האדרת ערך הקורבנות ומשמעות מותם, באה ההתרסה בדבר "קורבנות שווא".

במסגרת פולמוס זה עלתה לראשונה סוגיית השתתפותם של העולים החדשים בקרב. בעדותו בפני ועדת החמישה, תיאר ידן עד כמה לא היתה מוכנה חטיבה 7 לקרב, מבחינת התארגנותה בשטח ומבחינת מוכנות החיילים, "כולם היו טירונים", ואחרי שקבע ש"מבחינת כל השיקולים הצבאיים בעולם אסור היה לעשות פעולה זו, הפעולה נגמרה בקטטורופה איומה", הוא הסביר מה קרה בשדה הקרב: "הלך גדוד שקיבל שלושה ימי אימון, נפלו אנשים עם נצרות סגורות... ישר מהאונייה הלכו לקלט, באותו יום נפלו קורבנות כאשר עוד לא נפלו בשום פעולה." ²⁴ ההדגשה של ידן על אופיו הטירוני של הגדוד, על היותו מורכב מעולים חדשים, על היקף הקורבנות, באה להזד את טעונו שהחטיבה לא היתה מוכנה לקרב, ושהתערבותו של בן-גוריון היתה מנוגדת לכל הגיון צבאי. המרכיב של העולים החדשים העניק נופך של דרמטיות לטעון של ידן, ואף הגביר את רושם חוסר האחריות של מי שהחליט לשלוח אותם לקרב.

כזכור, העתונות מיעטה לדווח על קרב לטרון. רק בין השיטין אפשר היה להבחין בכך שבחטיבה החדשה שקמה שובצו עולים חדשים. ²⁵ אולם מהר מאוד נפוצו שמועות, כצבא ובציבור, על הקרב. במאמר בטור הנקרא "בשולי דברים" ("דבר", 18.6.1948) מונה המחבר שורה של חסרונות בצבא, שהציבור מתלונן עליהם, והשלטונות לא מכתשים ואף לא מתקנים אותם. ביניהם הוא מעלה שתי השגות, שכנראה נבעו מלקתי קרב בן-נח א': מדוע לא אוספים מימיות עבור החיילים, ומדוע לא מציידים אותם בדיסקיות מזהות. ביומנה של הדסה אביגדוריי-אבידוב, לוחמת פלמ"ח, מראשית יוני 1948, מתואר מפגשה עם חיילי גח"ל, והיא מעירה: "מספרים שגם הכוחות הנלחמים באזור לטרון מורכבים בעיקר מאנשי הגח"ל. מסכנים, לאיזו תופת ישר הכניסו אותם." ²⁶ בספרו של אורי אבנרי "בשדות פלשת 1948" שהופיע זמן קצר לאחר

24 פרוטוקול ועדת החמישה, אניטה שפירא, עמ' 110-111.

25 התיאור הראשון, במגבלות הצנזורה, שנתן מעט פרטים על אופי הקרב והשתתפות העולים החדשים הופיע כ"מכתבו של חייל מן החפירות" תחת הכותרת "שבועים שעה ושלוש בחזית לטרון" ("הבקר" 10.6.1948). כאן לראשונה נזכרים החום והברחש, הצורך באימון הפרט בהתנהגות תחת אש, בליל הגלויות והלשוניות בחטיבה. הכל נזכר באופטימיות רבה, ותוך מתן הלל לפיקוד הגבוה ולפיקוד הנמוך. האבדות לא נזכרות.

26 הדסה אביגדוריי-אבידוב, "כדרך שחלכנו..." מיומנה של מלוות שיירות, תל אביב 1988, עמ' 136-137.

המלחמה מתוארת דמות של עולה חדש מפולין. מסופר על אותו בחור, שבעת הנסיגה מלטרון "היתה דרושה מימיה שלמה של מים ששפכנום על פניו, לתוך פיו, אפו ואוזניו, כדי לעורר אותו לחיים ולהניעו להציל את חייו."²⁷ באחד המתוזות היותר ידועים של התקופה, "בערבות הנגב", שם יגאל מוסינזון בפי אחד הגיבורים את המשפטים הבאים: "הייתי בלטרון! אינני יודע אם השם הזה, לטרון, אומר לכם הרבה. אך זה היה גיהנום. לטרון! גם שם היו לי אנשי גיוס חוץ-לארץ! לא רק נשק לא היה במידה מספקת, אלא גם מימיות לא היו. וחמסין, וברחש, - והאנשים התעלפו בשדה. התעלפו ומתו בשדה... והפקודה שנתקבלה היתה אכזרית: להמשיך! להמשיך בכל מחיר! לפתוח את הדרך לירושלים - אחרת ירושלים העברית נמחקת! ולעולם לא אשכח את איש גח"ל ששכב גוסס בשדה וביקש לדבר אלי, אל מפקדו. חיוך של אדם גוסס! אמר לי: יותר טוב פה! יותר טוב פה! תדאג לאמי. אחר כך מת. איש אינו יודע היכן אמו... לעבור הכול - ולהיהרג בארץ ישראל!"²⁸

פרשת לטרון נכנסה לתוך המתח בין בן-גוריון והפלמ"ח. היא נועדה לערער את הסמכות המוסרית של בן-גוריון והגיון שיקוליו ולפגוע באמינותו כמנהיג. היות שהאליטה השולטת חלשה על אמצעי התקשורת, השתמשה "הגרסה האחרת" בשיטת השמועה, הפצת דברים מפה לאוזן, שיחות מסביב למדורה, באוהלי החיילים, במפגשי לוחמים. הספרות היפה מילאה תפקיד חשוב בהעברת המסר, שכן עליה לא חלה הצנזורה, ואף לא המגבלות שחלו על אנשי הצבא. שני מרכיבים עיקריים היו בשמועות שנפוצו: היקף הקורבנות וחלקם של העולים החדשים ביניהם. ככל שהסיפור התפשט וצבר תנופה, כן נתחזקה ההדגשה על שני אלמנטים אלה. מה שהקנה אמינות לשמועות היתה העובדה שרוב הלוחמים בלטרון לא הובאו לקבר ישראל, אלא לאחר המלחמה, בפעולה מיוחדת שעשה הרב גורן בשיתוף פעולה עם הירדנים. הסיפורים על חללים אלמונים, לא מזוהים, היו תוספת טבעית בסיטואציה זו.²⁹

בן-גוריון עצמו סייע להקנות אמינות לגרסה זו. באותו מאמר מ-1950, סיפר בן-גוריון, שחטיבה 7 הוקמה מעולי קפריסין (!) שזה עתה הגיעו ארצה. והוא אף הוסיף וקבע שחטיבה 7 "למעלה ממחצית אנשיה נפגעו בקרבות עקובי-הדמים."³⁰ ההגזמה בתיאור חלקם של העולים החדשים בחטיבה ואחוז הנפגעים בתוכה נועדה להסביר את כשלון ההתקפה על לטרון ולחזק את מוניטין הגבורה של החטיבה האהובה עליו. אבל בדרך זו הוא גם העניק אישור ל"גרסה האחרת" וחזק את טעוניהם של מתנגדיו בדבר חוסר האחריות שבשיקול הצבאי שלו.

כל עוד המשיך בן-גוריון לכהן כ"ראש הממשלה ושר-הבטחון" הצטמצמה הביקורת על פרשת לטרון לשמועות ולספרות היפה בלבד. הגרסה של בר היתה הגרסה ההיסטורית היחידה. ידן מעולם לא סלח לפקודו-לשעבר את מעשה הבגידה שלפי הערכתו עשה, כאשר נטש את מחנה מתנגדי בן-גוריון בפרשת

27 אורי אבנרי, בשדות פלשה, 1948, ישראל 1975, עמ' 100. מהדורה ראשונה: תל אביב 1949.

28 יגאל מוסינזון, בערבות הנגב, ישראל 1989. מהדורה ראשונה: תל אביב 1949.

29 ראה מכתבו של שלמה גורן לשלמה שמיר, 4.6.1951 לעיל.

30 בן-גוריון, "ירושלים במלחמה", צבא ובטחון, עמ' 154.

לטרון והיה להיסטוריון האהוד על "הזקן" והמקורב אליו. הוא לא הסתיר את תחושת הסיפוק שחש משהתגלה שבר פעל כמרגל בשירות ברית-המועצות.³¹

ב־1964 פרץ הוויכוח על לטרון אל דפי העתונות. במסגרת האדרת דמותו הציבורית של בן חסותו באותם הימים, משה דיין, יצא בן־גוריון בהכרזה שאילו משה דיין היה רמטכ"ל צה"ל במלחמת העצמאות, היו פני הדברים נראים אחרת. כתגובה על אמירה זו החלו האלופים מימי המלחמה להשמיע את השגותיהם על מדיניותו של המצביא העליון. בין "הבכיה לדורות" והנסיגה מסיני, הוזכרו גם קרבות לטרון, וידין הטיל לראשונה בפומבי את האשמה לכשלון בן־נון א' על בן־גוריון. בתיאור הקרב, שהוא מדויק למדי, הודגש נושא החמסין, המימיות, וכן נזכר שהיו גם עולים חדשים בין הלוחמים. "בגלל החום והצמא גוועו רבים" קבע זאב שיף.³²

בתגובה לכך, התראיינו שלושה מאנשי הצבא הבריטי, מחסידיו המובהקים של בן־גוריון: שמיר, לסקוב, ופריץ עשת לכתבה מפורטת על לטרון, שהופיעה ערב יום העצמאות באותה שנה. בכתבה הם חזרו והצדיקו את עמדת בן־גוריון, תוך שימוש במטבעות הלשון שטבע בר, בקרו את המטכ"ל על פינוי לטרון ודיר איוב לפני כניסת הלגיון, וקבלו על ההסתה שהתחוללה נגד חטיבה 7 ובן־גוריון מצד הפלמ"ח וה"הגנה". כאן לראשונה הוכחו חד־משמעית השמועות בדבר מאות הרוגים ("בכל שלושת הקרבות בלטרון – כולל מבצע פתיחת דרך בורמה – הגיע מספר ההרוגים ל־135 – ולמעלה מ־75% מהנופלים היו ילידי הארץ"). הנופלים לא נפלו כ"בשר תותחים" – מטבע לשון שעוד תחזור ותוזכר בהקשר זה – אלא בקרב גבורה.³³ בשלב זה היתה היוזמה עדיין בידי בן־גוריון וחסידי.

רק החל מ־1967 עוברת מטוטלת המתקפה לצד השני. במוסף יום העצמאות של "מעריב" 1967, היום האחרון בטרם השתנתה המציאות הישראלית מקצה אל קצה, הופיע לראשונה ראיון עם ידן. בן־גוריון נמצא כבר במדבר הפוליטי, ולוי אשכול היה ראש הממשלה ושר־הבטחון. הפעם ידן התיר לעצמו לסקור בניחותא את כל מערכת היחסים בינו לבין בן־גוריון, ללא איבה ואף ללא משוא פנים. בין יתר הפרשיות שהוא האיר היתה גם פרשת לטרון. בהערת אגב הוא הזכיר את העולים החדשים ובתשובה לשאלה על האבדות, הוא קבע שבקרבות על לטרון נפלו מאות. בכך הוא חיזק את אמינות השמועות בדבר היקף האבדות. אך לא זה היה הנושא המרכזי של דבריו. הוא הזכיר את העניין רק כהדגמה לחזון התעתועים של בן־גוריון בנושא ירושלים שגרם לו להתעלם מן ההגיון הצבאי, ולפעול בדרך לא־דרך.³⁴

31 לנושא הריגול של ישראל בר ראה איסר הראל, ריגול סובייטי – קומוניזם בארץ ישראל. תל אביב 1987, עמ' 93–168; וכן מאמרי עתונות: אורי דן, "האדם השני", "מעריב" 2.3.1979; יהודית יחזקאל, "המרגל הרוסי שהפעיל את ישראל בר", "ידיעות אחרונות" 9.3.1990; רפאל ברקן, "אופצית החפרפרת", חותם ("על המשמר") 9.3.1990.

32 זאב שיף, "ההתקפה על הנסיגות", 13.3.1964.

33 יוסף עברון, "אור חדש על מערכת לטרון", "מעריב" 15.5.1964.

34 רפאל בשן, "יגאל ידן – על מלחמת העצמאות", 14.5.1967. בראשית שנות ה־70 התראיין ידן עוד פעמיים על מלחמת העצמאות, אורי מילשטיין, מגילת ידן, "דבר השבוע" 10.3.72; דב גולדשטיין, ראיון־תג עם רב אלוף (מיל.) יגאל ידן, "מעריב" 6.5.73. אין במאמרים אלה חידוש בנושא הנידון.

בעקבות מלחמת ששת הימים הופיע גל של מאמרים בנושא לטרון. לסקוב השיב לדברי ידן ("הארץ" 30.4.1968), חזר על "הגרסה הרשמית" ותיקן את הנתונים בדבר האכדות שזכרו עלידי ידן: מחטיבה 7 נפלו בשני קרבות בן-גורן 120 לוחמים, קבע לסקוב, ורובם המכריע היו ילידי הארץ. בדבריו הוא הדגיש את חולשת העולים החדשים כלוחמים. טענה זו הניעה את שלמה ליבליך, ("חייל בגדוד 72, חטיבה 7") לשאול אותו ואת שלמה שמיר שאלות נוקבות בתחום האופרטיבי, שאלות האופייניות ל"גרסה האחרת" (ראה לעיל). יחודו של ליבליך היה בכך, שהוא יצא כנגד הטלת האשמה בכשלון לטרון על שכמם של העולים החדשים. נושא העולים החדשים הועלה שוב כחלק מן המתקפה נגד ההנהגה הצבאית ודרך פעולתה.³⁵

במסגרת גל זה של מאמרים זימן העתונאי אורי אורן בכפיפה אחת בלטרון את המפקדים הבכירים של שני קרבות בן-גורן והניח להם להתדיין ביניהם. התוצאה של התדיינות זו התפרסמה בשתי כתבות מרתקות. העמדות שנפרשו בהן לא חידשו דבר לגבי שתי הגרסאות הבסיסיות הידועות. שמיר הגדיר את עמדתו בגילוי לב: "אפילו ידעתי מראש שהקרב אבוד – הייתי הולך אליו!" ואת משום "שהקרב הוא לא המלחמה... הנצחון במלחמה כולה – זהו היעד!" ואילו כל יתר המפקדים, לבד מלסקוב, גרסו שלטרון היה קרב שלא היה צריך להתקיים, לא השיג את מטרתו ועלה במחיר דמים.

במקביל, ערך אורי אורן מעין משאל בין חבריו לגבי מספרי האכדות בלטרון. ההערכות שקיבל נעו בין 500 ל-700 הרוגים. אחד מהנשאלים אף סבר שהיו בין 1,000 ל-2,000. אורן העיר שבשני קרבות בן-גורן השתתפו בסך-הכל במה מאות לוחמים, ומחובם נהרגו 120 ונפצעו רבים. סוגיית העולים החדשים נמצאה אצלו בשולי הדיון.³⁶

מלחמת ששת הימים הביאה להתעניינות רבה של כתבי חוץ בישראל ובעלילותיה הצבאיות. במסגרת זו לא נפקד מקומה של מלחמת העצמאות. הסנונית הראשונה היתה ספרם של ג'והן ודוד קמחי "משני עברי הגבעה" ובעקבותיו בא ספרם של דומיניק לאפייר ולארי קולינס, "ירושלים, ירושלים". הופיע גם ספרו של דן קורצמן, Genesis 1948.³⁷ האמין שבין הספרים הללו היה הראשון; המצליח היה השני שהפך לרב-מכר בינלאומי. למרבה הפלא, שני הספרים האלה, שהופיעו גט בעברית, לא זכו לתגובות מקיפות בעתונות, לפחות בכל הנוגע לתאור פרשת לטרון. ספרו של דן קורצמן, שלא תורגם, זכה לכתבה נרחבת ב"ידיעות אחרונות", שהוקדשה לנפילתו של קולונל מרכוס וגם תיארה את מערכות לטרון. בין השאר נזכר בכתבה קרב בן-גורן א', ונאמר שמספר האכדות בו (בלבד) היה 140 הרוגים, מאות פצועים ועשרות נעדרים.³⁸

כתבה זו הביאה לתגובה ראשונה מאת אריה יצחקי, שבעשור הקרוב יהיה כמעט בעל בלעדיות במחקר

35 שלמה ליבליך, "לא העולים החדשים גרמו לתבוסת לטרון", "ידיעות אחרונות" 5.7.1968.

36 אורי אורן, "מה קרה בלטרון", "ידיעות אחרונות" 7.6.1968, 14.6.1968.

37 קמחי ג'והן וקמחי דוד, משני עברי הגבעה, תל אביב תשל"ג; דומיניק לאפייר ולארי קולינס, ירושלים, ירושלים. ירושלים 1972. Dan Kurzman, Genesis 1948, London 1972.

38 אביעזר גולן, "קולונל מרכוס", 7 ימים, "ידיעות אחרונות" 23.3.1971.

על לטרון, תחילה כמי שכתב מחקר על הנושא, שהצנזורה מנעה בעדו לפרסם, ואחר כך, כהיסטוריון, שספרו המקיף "לטרון" (בשני חלקים) הופיע ב-1982 והתבסס על מסמכים מארכיון צה"ל ועל תחקירים של מחלקת היסטוריה של צה"ל. יצחקי המשיך את מאבק שתי הגרסאות. הוא טען שקורצמן מייצג את עמדת שמיר וחבריו ומשמיץ את הפלמ"ח. יחד עם זאת הוא הכחיש חד-משמעית את מספרי האבדות שהביא קורצמן, וציין, שבבן-ננון א' נפלו 74 חללים והיו 6 שבויים.³⁹

כינוס של חטיבה 7 ב-29.8.1973 בלטרון, הוליד גל של סקירות והתייחסויות לפרשה: התייחסויות שמיר ולסקוב, ברכת בן-גוריון ותגובות יצחקי. על-פי הנתונים שחשף שמיר בנוגע לאבדות בקרב נפלו 137 חללים בשני קרבות בן-ננון ובדרך בורמה. שמיר תור והדגיש ש-50 מן הנופלים היו מגדוד ילידי הארץ (גדוד 32). הנתונים שפירסם יצחקי היו קרובים למדי לאלה של שמיר: יצחקי קבע שבחטיבה 7 היוו העולים רק 600 מתוך 2,200 איש. וחץ מגדוד 72, שהיו בו גם עולים חדשים, שרתו בגדודים ותיקים וילידי הארץ. אף הוא הדגיש שעיקר האבדות בבן-ננון א' היה בגדוד 32. אולם בעוד שבן-גוריון ותומכיו הדגישו בדבריהם את חוסר הנסיון הצבאי של העולים החדשים, יצא יצחקי להגנתם, "קל מאוד להאשים בתבוסה את העולים החדשים. אולם הסיבות האמיתיות לה היו אחרות." הוא הזכיר שהעולים לא היו חסרי כל נסיון צבאי, שכן עברו אימונים בקפריסין(!) ורוחם היתה איתנה. את האשמה למפלה הוא תלה במישור האסטרטגי, בבן-גוריון ובפניקה שלו בנושא ירושלים, ובתחום האופרטיבי והטקטי בטעויות של הפיקוד העליון של החטיבה. הוא הציג את לטרון ככשלון הגדול ביותר של צה"ל בכל תולדותיו.⁴⁰

לכאורה ניתן היה לצפות שאחרי הסכמה משני צדי המתרס לגבי נתוני האבדות, יהיה נושא זה, מן הבחינה העובדתית, מוסכם על הכל. אך לא כך קרה: במקביל לפרסומים אלה התפרסמו גם נתונים שונים לחלוטין בעתונות הממוסדת, והם לא הוכחו. במאמר שפירסם חביב כנען ב"הארץ" בקשר לאתר הנצחה בלטרון, הוא הכריז שבקרבות מלחמת העצמאות בעמק אילון נפלו כ-430 חיילי צה"ל (לשם השוואה: יצחקי קבע שהמספר בשש ההתקפות הגיע ל-168). במכתב תגובה למערכת, הגדיל לעשות ברוך נאדל, שטען כי לפי "חקירות שערכתי ב-1948 ואחרי כך" המספר של האבדות היה כפול בערך. בבן-ננון א', טען, שאילו נשלחו לדבריו "שרידי ניצולי השואה עם רובים שלא ידעו להפעילם... נפלו כ-500 איש ביום אחד." הוא טען שבן-גוריון רצה בכשלון זה כדי "ש... יוכל לברוא את אגדת 'הלגיון הערבי שאין לנצחו' ויוכל

39 מכתב של אריה יצחקי, "מותו של קולונל מרכוס", 7 ימים, "ידיעות אחרונות", 23.4.1971.

40 היו כמה פרסומים בנידון: צבי אילן, "אור חדש על פרשת לטרון", "למרחב", 28.4.1971; "כינוס לוחמי חטיבה 7 יערד החודש בלטרון", "דבר", 7.8.1973; חיים לסקוב "כשלונות 1948", "מעריב", 24.8.1973; "לטרון לא נכבשה - אך ירושלים ניצלה", "ידיעות אחרונות", 29.8.1973; אריה יצחקי, "הסבר כשלון לטרון" "ידיעות אחרונות", 6.9.1973. המאמר האחרון הוא תגובה לברכתו של בן-גוריון לכנס חטיבה 7, והוא מתחיל אותו במשפט "ברכתו של מר דוד בן-גוריון לכנס לוחמי חטיבה 7 מוכיחה כי גם 25 שנה לאחר הקרבות מוסיף ראש הממשלה לשעבר לדבוק במיתוס שיצרו הוא ועוזריו כדי להסביר את הכשלון הגדול." וראה גם מכתב יעקב רפפורט, "שלושה סוגי שקרים", "הארץ", 6.9.1973.

להצדיק את מסירת (או הפקרת) עיר דוד לידי עבדאללה.⁴¹ לתיאורית הקשר של בן-גוריון ועבדאללה במלחמת העצמאות עוד נכונו עתידות בהיסטוריוגרפיה ובמיתוס.⁴² מה שמעניין כאן הוא אופן התחברותה לפרשת החללים בלטרון ולסוגיית העולים החדשים.

בשנות ה-80 חזרו והופיעו פעמים אחדות בעתונות הן גרסתו של שלמה שמיר והן גרסתו של יצחקי, תוך הדגשה על הנתונים של האבדות בקרב בן-ננון א'. מספר החללים לפי שתי הגרסאות נע בין 71 ל-75 הרוגים.⁴³ אך האיזכורים התכופים של העובדות לא חזרו אל הזכרון הקולקטיבי. בדיון בכנסת ב-18.11.1985 התייחס ח"כ עוזי לנדאו לקרב לטרון ונקב במספרים מופלגים של אבדות – 2,000 נופלים. לאחר שטענו כנגדו שזוהי הגזמה, שאיננה הגיונית לאור העובדה שכל חללי מלחמת העצמאות מסתכמים ב-6,000, היה מוכן להתפשר על 1,000 אבדות, אך לא פחות מזה.⁴⁴ גם הפרסומים שהופיעו בעקבות דברים אלה בעתונות לא הצליחו לחדור אל תוך התודעה, ולשנות את הדימוי הרווח בציבור על מספר הנופלים בקרב זה.

האיזכורים של החללים ושל העולים החדשים נועדו לשמש כחיזוק וכהדגמה, כראיה וכהסבר לפרשנות שהעניקו שתי האליטות הישוביות וחניכי אסכולות אלה למה שהתחולל בלטרון. ככל שחלף הזמן, איבד דיון זה כל משמעות אקטואלית וקונקרטיה, והיה לדיון בסוגיה היסטורית של מלחמת העצמאות, ובמיוחד בשאלת חלקה של כל אליטה במיתוס היסוד של המדינה.

ד. דרמה של זרות, ניכור, וזהות (הופעתה של אליטה חדשה וספיח – המערכה השלישית)
החל מאמצע שנות ה-70, מבעד לחרכים של שתי הגרסאות הקיימות, החל לבצבץ סיפור אחר של קרב לטרון. סיפור זה לא התיימר להתבסס על חומר ארכיוני, דר'חות ופרוטוקולים, רשימות, סיכומים של מפקדים והערכות של היסטוריונים. הוא הציג את הקרב, ובאמצעותו את מלחמת העצמאות כולה, כפי

41 חביב כנען, "הקרב החדש על לטרון", "הארץ", 10.8.1973; ברוך נאדל, "הנצחת חללי לטרון", "הארץ", 19.8.1973.

42 ראה, למשל, את סדרת מאמריו של בנקו אדר, "בחזרה למלחמת השחרור", "חותר", 13.7.1979, 20.7.1979, 27.7.1979; "כשלוש הקרב על לטרון וכשלוש הקרב על ג'נין היו שתי מפלות שתוצאותיהן הצדיקו בדיעבד את רוח ההסכמים החשאיים עם המלך עבדאללה." וכן ספרו של אבי שליים, *Collusion Across the Jordan*. Oxford 1988.

43 להלן כמה מאמרי עתונות המתייחסים לאבדות לטרון, לפי גרסת יצחקי או שמיר: עוזי צור, "לטרון: הכשלוש המכאיב שבכולם" "במחנה גדנ"ע" מס' 9, מאי 1977; שלמה שמיר, "קרבות לטרון, שלוש הארות והערכה", מערכות 304, יוני 1986; עמוס נבו, "לטרון – פצע פתוח", "ידיעות", 8.8.1986; מנחם תלמי "הקול האחרון", "מעריב", 27.5.1988; יוסף ארגמן, "במצפן נקי", "במחנה", 1.8.1989; מנחם תלמי, "האם היה מרגל בלטרון?" "מעריב", 26.5.1989; גרשון ריבלין, "לא בשר תותחים", "דבר", 2.5.1990.

44 דברי הכנסת, ישיבות קל"ח – ק"מ של הכנסת ה-11, 18-20 בנובמבר 1985.

שהצטיירו במרחק הזמן בזכרונם של אלה שעד כה נמצאו בשולי הזכרון הקולקטיבי: העולים החדשים עצמם.

הזכרון הקולקטיבי של אירועי יסוד ביצירת הזהות הישראלית כמו מלחמת העצמאות, מכיל מרכיבים המשותפים לכל האומה, והם בבחינת מוסכמות שאינן דורשות ראיה. אלה משמשות כתשתית האידיאולוגית המצדיקה את קיומה של אותה ישות לאומית, והמאששות, באמצעות נטילת חלק בזכרון הקולקטיבי, את השותפות החברתית הבסיסית של כל חלקי האומה בחוויה מעצבת זו. מכאן נובע הצורך של קבוצות חברתיות שנמצאו מחוץ לשותפות זו בחוויה המעצבת – למצוא סיפור מעשה באמצעותו יוכלו להתחבר לזכרון הקולקטיבי המשותף, כחלק ממאבקן להשיג את מקומן הראוי בחברה. באמצע שנות ה-70 התרחשו כמה תהליכים, אשר שינו את הדימוי העצמי הישראלי, וכתוצאה מכך, גם שינו את ההדגשים בזהות הלאומית. מלחמת ששת הימים ומוצאיה היו במידה רבה ימי השיא של הצבר הגיבור והחזק, הלוחם העשוי לבלי חת, עטור הנצחונות, הבז לחולשה ולכשלון. דמות הסמל של ישראל באותם ימים היה משה דיין. בשל הרכבו המיוחד של המטכ"ל באותן שנים נתמזגה דמותו של הישראלי הגיבור עם מסורת הפלמ"ח. מלחמת יום כיפור לא זו בלבד שהורידה את קרנו של משה דיין, אלא אף עירערה את תקפותן של אמיתות מוסכמות בחברה הישראלית. הטלוויזיה שידרה תמונות של מפלה ישראלית, הליכה בשבי, חולשה וחרדה. ישראל שלאחר מלחמת יום כיפור לא תורה עוד אל הדימוי העצמי של מעצמה, שלא נבצר ממנה דבר. בתוך החרדות שהולידה המלחמה, עלו מאליהם דימויים של השואה. מעתה חדלה השואה להיות ארוע שקרה בעבר והשתייך להיסטוריה של חלק מן האומה, והיתה לנוכחות קיימת ומתמדת בזכרון הקולקטיבי של ישראל. סיפור תולדותיה של ישראל לא היה עוד סיפור שכולו אור והצלחה, אלא גם סיפורם של הכושלים, החלשים. הזכרון הקולקטיבי ביקש מעתה לכלול גם את סיפור הסבל והקושי, התבוסה והקורבן. ניצול השואה היה מעתה אחד מהנושאים החדשים של הזכרון הלאומי: לא עוד לוחם עטור תהילה, אלא מי שהגיע ארצה בעור שיניו, נתקל במציאות עוינת ומאיימת, ורכש את מקומו בה בדמו, בהשתתפותו במלחמה.

תהליך זה צבר תאוצה עם עלייתו של מנחם בגין לשלטון. בעוד שממשלות ישראל שקדמו לו היו במידה רבה יורשותיהן של האליטות הישוביות, בגין לא היה שייך לעבר הישובי אלא במידה מעטה ביותר. ממשלתו נתנה ביטוי לכל מי שחש עצמו מקופח באשר למקומו בדפוסים הישנים של הזכרון הלאומי: בני עדות המזרח, העולים החדשים, "המשפחה הלוחמת". הערעור על מוסכמות הזכרון הקולקטיבי ועיצובו מחדש נגע לכל תולדות הציונות, הקמת המדינה, השנים הראשונות לקיומה. חלקם של קיבוצים יהודים שונים בתנועה הלאומית, חשיבותן של קבוצות חברתיות ופוליטיות במאבק שקדם להקמת המדינה, תהליכי קליטה והיקלטות של קיבוצי עולים במדינה, התייחסותו של הישוב לשואת יהודי אירופה בשעת המעשה ולאחר מכן לניצולים, שאלות אלה הועמדו בראש סדר היום של הזכרון הלאומי. האליטות הישוביות הוותיקות ויורשיהן בקרב השמאל הישראלי נמצאו בעמדת התגוננות. אמנם המחקר ההיסטורי נטה להן חסד והצביע על הישגיהן בהקמתה של הישות היהודית בארץ ישראל, אך לא המחקר ההיסטורי עיצב את הזכרון הקולקטיבי, אלא, כאמור, "סוכנים" אחרים של הזכרון: הפוליטיקאים, העתונות,

הטלוויזיה, הספרות. הופעתן של אליטות חדשות היתה מלווה ביצירת נרטיב חדש של העבר. נרטיב זה התבסס בראש וראשונה על עדויות של אנשים חיים, וניזון מטענתם שהדוקומנטציה הקיימת איננה מעניקה להם את מקומם הראוי בהיסטוריה.

בבלי דעת וללא כוונת מכוון היתה לטרון למיתוס המרכזי של שארית הפליטה במלחמת העצמאות. מה היה בה, בפרשת לטרון, שהפך אותה לאבן שואבת לתסכולי הניצולים במלחמת העצמאות, מזה, ולמוקד ההשתלבות שלהם בזכרון הקולקטיבי של מלחמה זו, מזה? כזכור, ליווה הלייטמוטיב של העולים החדשים את פרשת לטרון מראשיתה. היה הגרעין העובדתי – השתתפותה בקרב של פלוגה מגדוד 72, שרוב חייליה היו עולים חדשים, שזה עתה הגיעו לחופי הארץ. היה בו הגרעין המיתי – הערפול סביב מספרי ההרוגים, השארת הגוויות בשטח, המבוכה וחוסר הודאות בעת נסיגה ותבוסה. אל אלה נוספו השמועות, שנפוצו כאש בשדה קוצים, והעניקו ל"לטרון" את מעמד הקרב המר ביותר והכשלון החמור ביותר במלחמת העצמאות. קרב לטרון לא ירד מעולם מן הכותרות: בכל עשור הוא נידון מחדש במסגרת המאבק בין בן-גוריון וה"הגנה", והצבא הבריטי והפלמ"ח, על מקומם בהיסטוריה של המלחמה. היו אלה יוצאי הפלמ"ח שאימצו את הלייטמוטיב של העולים החדשים, הבליטו אותו וחזרו והטיחו אותו בפני מפקדי המבצע, כאפוס האנטי-הירואי של לטרון.

השתתפותה של שארית הפליטה במלחמת העצמאות לא נחקרה אלא בשנים האחרונות. עובדה זו נבעה מכך שחקר מלחמת העצמאות בכלל נמצא עדיין בחיתוליו. לאחרונה זכתה תרומתם של ניצולי השואה למאמץ המלחמתי לתייעוד בשלושה מחקרים לפחות.⁴⁵ היות שהגדרות כל חוקר את המושג "עולה חדש" הן שונות (מי שעלה מ-1945, מי שעלה ב-1948, מי שעלה אחרי 15.5.1948), קשה לקבל נתונים אחידים. עם זאת ברור, שחלקם של ניצולי השואה באוכלוסיית הלוחמים היה ניכר, במיוחד של אלה שעלו ארצה לפני תש"ח. לפי חישוביו של עמנואל סיון, אחוז האבדות בקרב לוחמים אלה לא נפל מזה של ילידי הארץ. לעומת זאת, אחוז הנפגעים בקרב עולי תש"ח היה יחסית קטן, שכן רובם המכריע הגיע ארצה אחרי התקופה הקריטית בקרבות (עד יוני 1948) ולפיכך תקופת חשיפתם לאש היתה קצרה יותר.⁴⁶ לפי חישוב אחר, עולי תש"ח היוו 28.7% מכלל החללים בקרב העולים מאז 1945.⁴⁷ לפי החישובים המקובלים, היו עולי תש"ח בחודשי סתיו-חורף 1948/9 כרבע מכלל הכוחות הלוחמים (כ-25,000), ולפי מחקר אחד חלקם בקרב היחידות הקרביות הגיע אף לכדי שלישים.⁴⁸

ככל ששהותו של העולה בארץ, בטרם גויס ונשלח לחזית, היתה קצרה יותר, כך היתה תחושת הזרות

45 ספרו של עמנואל סיון, דור תש"ח, מיתוס דיוקן וזכרון, תל אביב 1991; עבודת דוקטור של יעקב מרקוביץקי, "הגח"ל" פועלו ותרומו במלחמת העצמאות (אוניברסיטת תל אביב 1989); עבודת דוקטור של חנה טורקי-בלונקה, "קליטתה ובעיות השתלבותה של שארית הפליטה בחברה הישראלית המתהווה" (האוניברסיטה העברית, תש"ן).

46 עמנואל סיון, עמ' 75-82.

47 מרקוביץקי, "הגח"ל: פועלו ותרומו במלחמת העצמאות", עבודת דוקטור, תל אביב 1989, עמ' 212-213.

48 הנתון הראשון מקובל בספרות המחקר. את הנתון השני מביא מרקוביץקי, עמ' 306, הע' 24.

שלו קשה יותר והשתלבותו החברתית והנפשית לקויה יותר. לכן, למרות שמעורבותם בקרבות וקורבנם האישי של עולי 1945-1947 היו גדולים יותר, הם היו נכונים יותר למלחמה והשתלבו היטב בכוחות הלוחמים. גיוס עולי הגח"ל, שהתרחש בעיקרו של דבר לאחר ה-15 במאי 1948, ונעשה במהירות רבה, כאשר האנשים נשלחים היישר לקלט ואחר כך ליחידותיהם, היה טראומטי. הספרות המחקרית עשירה בתאורים של קשיי הקליטה, ושל חסרונותיה של החברה הישראלית כתברה קולטת עלייה בעת המלחמה.⁴⁹

דומה שלא היה עוד קרב במלחמה זו שבו נושא השתתפותם של העולים החדשים היה כה מרכזי לסיפור העלילה כמו לטרון. היו קרבות אחרים, בשלבים האחרונים של המלחמה, שבהם חלקם של העולים בין הלוחמים היה רב יותר. אך לא היה עוד קרב, שבו נתלווה להשתתפותם נופך כה דרמטי, עד שהיתה למרכיב אינטגרלי בעלילת הקרב כפי שנשתרשה בזכרון. לפיכך, כאשר התעוררו אנשי הגח"ל לשאלת מקומם בהיסטוריה של מלחמת העצמאות, היה קרב לטרון זמין לאימוץ.

בשלב הראשון של התפתחות זו לא ביקשו העולים אלא להבטיח שבזכרון הקולקטיבי תירשם תרומתם בקרב זה, כתרומה חיובית. הנטייה הרווחת להציג את חוסר נסיונם של העולים כאחד הגורמים לכשלון נתפשה כעלבון וכיוצרת דימוי שלילי של העולים בדעת הקהל הישראלית. ההתרסה הראשונה בנידון היתה זו של שלמה ליבליך בשנת 1968. הוא מחה נגד מה שנחפשו בעיניו כנסיון של מפקדי החטיבה להעלים את מחדליהם על-ידי הפניית אצבע מאשימה כלפי העולים החדשים.⁵⁰ הגם שהשמיע את מחאת העולים החדשים, ליבליך לא היה עולה חדש. התרסתו היתה עדיין במסגרת "הגרסה האחרת", וביטאה מרירות של

49 הנושא הרגיש ביותר, לטעמי, בהקשר זה הוא נושא גיוסם של בנים יחידים: זמן לא רב לאחר ראשית הקרבות, בפברואר 1948, כאשר התבלט לעין אסונו של משפחות שאיבדו את בנם היחיד, יצאה הוראה להוציא בנים יחידים משרות קרבי. זמן קצר לאחר מכן הוגדר "בן יחיד" כמי שהוא "בן יחיד להורים החיים בארץ-ישראל ואין לו אחות" (חנה יבלונקה, עמ' 127-130. היא מצטטת פרוטוקול ועד הפועל מרכז המפקד לשרות העם. 28.3.1948, ארכיון צה"ל, 679/56/21). הוראה זו הוציאה מכלל תחולת שחרור מלחימה בנים יחידים ניצולי שואה, שלעתים קרובות היו נצר יחיד שנותר בחיים ממשפחה שהושמדה. סיון מזכיר שבקרב עולי 1946-1947 שנפל, שלושה לפחות מכל עשרה היו יתומים משני הוריהם או חסרי קרובים בארץ (סיון, עמ' 86). הנחיה זו נתקבלה, לפי יבלונקה, בשל החשש, שהנחיה יותר ליברלית תגרום לכך שחלק גדול מחייבי הגיוס ישתחררו. יבלונקה גם מציינת את אי-הפנמתה של מהות השואה על-ידי הישוב והנהגתו באותם ימים. בשעתו מיצעו הניצולים להעלות נושא זה. אך מקץ שנים רבות גאתה מחדש תחושת המרירות בשל אפליה זו. בעדות שנתן לי אבא קובנר בנושא המפגש שלו עם הנהגת הישוב אחרי מלחמת העולם, הוא העלה נושא זה. הוא סיפר על יחסו של מפקד סובייטי-יהודי, ממשחררי וילנה, שסירב לקלוט אותו ואת הפרטיזנים היהודים האחרים ליחידותיו, באמרו, "אתם את שלכם כבר עשיתם." הוא הפנה את תשומת לבי לסוגיית הבנים היחידים בעת המלחמה ודיבר במרירות רבה על כך שכעוד שבנים יחידים בישוב שוחררו מן היחידות הלוחמות, את בני שארית הפליטה, ניצולים אחד מעיר ושניים ממשפחה, לא שיחררו. הוא גם איזכר בהקשר זה את פרשת חטיבה 7. ראיון עם אבא קובנר, 25.6.1985, הפרוייקט הבינאוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה, עדויות כללי, 335, אוניברסיטת תל אביב.

חלק מן החיילים כלפי פיקוד החטיבה. הפעם הראשונה שעולה חדש הזדהה ככזה והציג עמדה שניתן לזהותה כעמדת העולים, היתה כאשר יהודה דויטש התראיין ל"מעריב" (גליון יום העצמאות, 15.4.1975). הוא סיפר את סיפורו, כמי שהגיע ארצה ב־14.5.1948, באונייה ארגנטינה. דויטש הדגיש שהוא וחבריו קבלו אימון צבאי כלשהו וכולם אומנו בנשק בנען. חשוב היה לו לשנות את הדימוי הרווח של העולים כמי שנשברו בקרב: התנאים האומללים של הקרב, ובמיוחד ההתייבשות ממכת החום, בהעדר מימיות, הם שהיו הגורם לאפטיה. "אין זה נכון שהעולים נשברו מיד ולא גילו רצון לחימה" הוא קובע, ומתריס "אפשר גם לשאול: מה היו ההצלחות בקרב ההוא של גדודים אחרים, שבהם לא היו עולים?"⁵¹ התרסתו של דויטש נועדה להבטיח את מקומם הצודק של העולים במסכת הגבורה של הקרב. הוא לא בא בטרוניה על כך שהעולים נשלחו לקרב: "לא היה מישהו אחר." גם לא היו לו טענות על הציוד: "פשוט לא היו מימיות. גם תחמושת לא החביאו. לא היתה." דויטש לא הביט אחורה בזעם, אלא צפה בקרב מנקודת הראות של מי שהשתלב במערכת, וראה את עברו כחלק בלתי נפרד ממנה. גם כאשר הגיב 12 שנה מאוחר יותר למאמרו של שלמה שמיר ב"מערכות" והציג לו קושיות קשות, הוא שוב הדגיש שההבדל בין רמת האימונים של העולים אז, לבין רמת האימונים של טירונים "מקומיים" לא היה ניכר, ושהחום והצמא לא הפלו בין ותיקים וחדשים.⁵²

למגמה זו שייך גם סיפורה של הדסה למפל, חברת פלמ"ח, מגדוד 73, ששימשה כקשרית במשוריין שפרץ לחצר המשטרה של לטרון בקרב ב־1943. היא נטלה הפיקוד על המשוריין לאחר שמפקדו נהרג, ודיווחה בקור רוח ובאומץ על המתרחש, עד שנספתה עם כל לוחמי המשוריין. הדסה היתה מילדי טהרן, והגיעה ארצה ב־1943. אמה ואחותה הגיעו ארצה ארבעה חודשים לאחר נפילתה. הגם שהדסה למפל לא נחשבה כ"עולה חדשה" על־פי ההגדרות המקובלות, היא היתה לסמל גבורה של קבוצה זו. מכתביה שיקפו חוויות ובעיות קליטה של עולים צעירים: החלפת שמה "הלינה" בהדסה, קשיי השתלטותה על העברית כשפת כתיבה ומחשבה; הדאגה שכירסמה בה לבני משפחתה; הצורך שלה להצטיין ולהיות מקור גאווה למשפחתה, כל אלה זיהו אותה כבת שארית־הפליטה. העובדה שבני משפחתה עלו לארץ רק לאחר נפילתה והקשיים שהיו להם להיודע על נסיבות מותה, שנבעו בין השאר מאי־ידיעתם את השפה ומזרותם בארץ, כל אלה "שיבצו" את פרשת למפל במסכת קשיי הקליטה של משפחת עולים. מעשה הגבורה שלה העניק לגיטימציה לא רק לה ולמשפחתה, אלא אף לכל מי שעלו לארץ לאחר 1939, וחוו על בשרם את חוויית השואה.⁵³

במקביל לבקשת השתלבותם של העולים במסכת הגבורה של סיפור לטרון, הופיעה גם מגמה אחרת:

- 51 נורית ברצקי, "עולה חדש מגיע לחיפה ונשלח להלחם בלאטרון", "מעריב" 15.4.1975.
 52 יהודה דויטש, "שתי שאלות מרכזיות על קרבות לטרון", מערכות 308, אפריל 1987. מאמרו של שמיר הופיע תחת הכותרת "קרבות לטרון - שלוש הארות והערכה", מערכות 304, יוני 1986.
 53 דניאלה שחם, "הנערה מלאטרון", "הארץ" 27.4.1982; מנחם תלמי, "הקול האחרון", "מעריב" 27.5.1988. מכתביה מובאים אצל סיון, עמ' 88-92.

לטרון כמוקד התסכולים והמרירות של העולים החדשים. "נשלחתי ישר ללטרון" זו היתה הכותרת של כתבה על הגח"ל, שבמסגרתה רואיינו יוצאי הגח"ל, והאירו את הימים ההם באור הזמן הזה. הכותרת היתה ציטטה מדברי אפרים קרני, שקבע, כמו על-פי דברי ידן בוועדת החמישה, "בין חברי היו כאלה שנהרגו כשאצבעם מנסה ללחוץ על ההדק כשהניצרה סגורה. איש לא הסביר להם, או שלא הבינו את ההסבר בעברית, שכדי לירות צריך לשחרר את הניצרה." "לא תמיד לקחו את האנשים מהאונייה הישר לחזית" – קבע אחר – "אבל במקרים שזה קרה, זה היה חטא."⁵⁴

לטרון הצטיירה כדרמה של זרות וניכור: באו אנשים שלא הכירו את הארץ, שהנוף היה זר להם: שלא נודמן להם לראות את מרחביה אלא מחלון האוטובוס שהסיעם לקרב; יצאו בליל חשוך ולא ידעו לאן נוסעים ובשביל מה; לא ידעו לאן לסגת ובאיזו דרך: הם באו גלמודים, ניצולים יחידים ממשפחה, מקהילה, לא אהבו אותם, לא דאגו להם; לא הניחו להם אפילו להתקשר אל קרובי משפחה, אם היו להם; הם לא הכירו איש ואיש לא הכיר אותם. העדר תקשורת, חיצונית ופנימית, היתה בשורש המפגש: השפה שבה דיברו לא הובנה על-ידי מפקדיהם וחבריהם ליחידה; העברית שבה פנו אליהם לא נקלטה באוזניהם. איש לא הסביר להם למה הם יוצאים להתקפה, איש לא הסביר להם מה עליהם לעשות. וכשעלה האור הם מצאו עצמם תחת אש תופת, עוזבים לנפשם. השמש הזרה יקדה על ראשם והיובש הנורא ייכש את שארית כוחותיהם, והברחש לא חדל להוציאם מדעתם. הם צעקו ביידיש "וואסער, וואסער", אך באותו יום מר ונמהר איש לא שעה אליהם. מקום זר ואנשים זרים, ואימה ואיבה וחום קר ונוכרי. לטרון סימלה את כל מה שהיה קשה וזר ומנוכר בתהליך הקליטה: ההתייחסות הבלתי אישית, מחיקת הזהות הקודמת, ההתעלמות מטראומות העבר, היחס המתנשא של בני הארץ: תחושת האפליה והקיפות, רגש הנחיתות, האכזבה ממדינת היהודים, שאיננה מעניקה להם תחושת בית.⁵⁵

זה היה דפוס הזכרון של מלחמת העצמאות כפי שנטבע בזכרונם של חלק מן הניצולים. המרחק בין תמונת הזכרון של קולטים ונקלטים, מטפלים ומטופלים, הוא המרחק שבין מעמד שני הצדדים. הטראומה של הגירה והשתקעות, עקירה ושתילה מחדש, רוויה תמיד משקעים של מרירות, אכזבה וכאב: המציאות החדשה, המיוחלת, אף פעם איננה יכולה לענות על ציפיות מבקשיה. על אחת כמה וכמה כאשר הנקלטים עברו מה שעברו בשש שנות המלחמה, והמשיכו להתגלגל במחנות ובנדודים בשנים שלאחר השחרור. ההגעה לארץ היתה בעת ובעונה אחת קתרוזיס משחרר וטראומה חדשה. התביעה, המפורשת או הסמויה, להתכולל בקרב תרבות ההליכות והנורמות החברתיות המקובלות בארץ, כתנאי לקליטה, נתקבלה על-ידי רוב העולים ללא מחאה, ובמשך שנים ארוכות הופנמה על-ידם כמיטב יכולתם. רק לאחר שתהליך הקליטה הושלם, והם היו לחלק בלתי נפרד מן החברה הישראלית: לאחר שהנורמות, שעל אמוצן כה שקדו בנעוריהם, נמצאו מתערערות עם שקיעתן של האליטות הישוביות הישנות: רק לאחר שקבוצות אתניות

54 תהילה עופר, "נשלחתי ישר ללטרון", "מעריב" (מוסף לחג העצמאות), 10.5.1978.

55 סרטה של אורנה בן-דור, "שבר ענף", ששודר בטלוויזיה הישראלית ביוני 1989, ובו ראיונות עם ניצולי שואה שעלו בתש"ח, הדגיש ביותר ראייה זו של קשיי הקליטה של העולים בתש"ח. ראה גם יבלונקה, עמ' 113-119.

אחרות, ובמיוחד עדות המזרח, תבעו ברמה את זכותן להיות ישראלים תוך שמירה על זהות תרבותית אחרת, והתפישה של "כור ההיתוך" פינתה את מקומה לתפישה פלורליסטית יותר של מה שמקובל כזהות ישראלית לגיטימית: רק אז חזרו וצפו לתחום ההכרה רצידיביים של זרות וניכור שהודחקו במשך עשרות בשנים. במקביל למתן עדויות על חוויותיהם בימי השואה, החלו הניצולים גם לפרוק מנכבי זכרונם את התעוקה של שנות הקליטה. עתה הם מצאו בתמונות של לטרון שכבר נשתרשו בזכרון הקולקטיבי, את תמונות עברם-הם, את קווי המתאר של האומללות שלהם. מה שסופר עד כה על-ידי הוותיקים, היה לסיפור שלהם.⁵⁶

לטרון היתה למרכיב חיוני בכרטיס הזהות הישראלית שלהם: כשם שלעלייה השנייה היו פרדסי פתח-תקווה סמל לברית עם הארץ, ולעלייה השלישית - עבודות הכבישים, לעדות המזרח - תקופת המעברות והקמת ערי הפיתוח, כך לשארית הפליטה שימשה לטרון סמל, אות ומופת לחלקם במיתוס המרכזי של הקמת המדינה, מלחמת העצמאות. לא במקרה תבעו יוצאי הגח"ל להקים מפעל הנצחה לחבריהם שנפלו, בדומה למפעלי "יד לבנים" שהקימו ישובים לבניהם שנפלו במלחמה: מי שלא זכה להיזכר בין הנופלים ועל שמו לא הוקמה אנדרטה, נמצא משולל שותפות בזכרון הקולקטיבי של הארוע. העובדה שלנופלי הגח"ל לא נמצא מי שיעמיד יד, כי "הם לא היו הבנים והבוגרים של אף אחד"⁵⁷ כביכול, הוציאה אותם מכלל בעלי הזכות לזהות הישראלית, שנוצקה באחוות הלוחמים של תש"ח. התביעה לנוכחות בזכרון, ולביטויים מוחשיים לנוכחות זו, כמו ארגון יוצאי הגח"ל או אנדרטה לנופלי, היתה

56 בהקשר זה מן הראוי להזכיר את סיפורו של משה זנבר, שגלגוליו יש בהם כדי להאיר הן את סוגיית העולים החדשים והן את הדרך שבה הופכת לטרון למוקד הזדהות: משה זנבר הגיע לארץ ממרסיי, בספינת מעפילים ב-30.5.1948, כלומר לאחר קרב בן-נון א'. הוא חויל בקלט, ונשלח עם קבוצה של כמאה עולים חדשים לשמש כסבל בדרך בורמה (7-8 ליוני). לקראת הסבלים באה שיירת ג'יפים מירושלים. אחד הג'יפים התהפך, נפל על רגלו של זנבר, ופצע אותו קשה. הוא סבל מאוד מן השכר הפתוח, ועוד יותר נפגע מזה שנהג הג'יפ זנח אותו לבדו במשך שעות החשכה, במקום הזר לו, מאחר שאי-אפשר היה לפנותו בג'יפ בשל הכאבים שגרמו לו הטלטולים. לבסוף, בשתיים-שלוש בלילה, הגיע פטרול אחר וזנבר פונה לבית-חולים. סיפור זה שייך לפרשת פריצתה של דרך בורמה, וכן לתאור תחושת הניכור של עולה חדש הגנטש בשדה בשעה קשה בחייו. אולם אין לו קשר לא לקרב לטרון ולא לבן-נון א'. בנקודה זו עשה יצחקי מעשה חסר זהירות, וצירף את סיפור זנבר לפרשת "יום שלישי השחור". הוא כתב שזנבר נפצע בקרב בן-נון א', כחייל בגדוד 72, ואף זחל פצוע קשה, במשך שתי יממות, כדי להגיע לכוחות צה"ל. הסימוכין שהוא הביא לדבריו הוא ספרם של אליהו סלפטר ויובל אליצור, המימסר, תל אביב תשל"ג, עמ' 157. בדיקת מקור זה העלתה, שאמנם נאמר שם שזנבר נפצע ב"חזית לטרון" ואף נחשב למת, אך לא נאמר דבר על זחילת שתי היממות ואף לא ברור באיזה מקרבות לטרון נפצע. בתוכנית הטלוויזיה "שבר ענן", זנבר דייק בדבריו ותאר את מועד הגעתו לזירת לטרון, את תפקידו כסבל ונסיבות פציעתו. אולם היות שהעורכת "שידחה" בינו לבין אחד מלוחמי לטרון, קיבלו הצופים את הרושם שפציעתו ונטישתו היו חלק מפרשת בן-נון א'. ראה יצחקי עמ' 226: אליצור וסלפטר, עמ' 157. תודתי לשלמה שמיר שהתיר לי לעיין בעדותו של משה זנבר, 7.1.1986, שניתנה לו, ועליה ביססתי את דברי לעיל.

57 דברי חיים קרמר "נשלחתי ישר לטרון", לעיל. וראה עוד בעניין זה אצל עוזי צור, "לטרון: הכשלון המכאיב שבכולם", "במחנה נדנ"ע", מאי 1977.

תביעה להכרה בסוג מסוים של זהות ישראלית, שאיננה משוללת מרכיבים מן הזהות הישובית הישנה, אך גם מפנימה לתוכה עולם של זכרון וחוויות קיומיות של הניצולים.

לטרון בגרסת העולים החדשים לא התבססה על מסמכים ותעודות, אלא על עדויות מאוחרות של מי שראה עצמו שותף לחוויה זו. ההגדרה של תיעוד בעל-פה כ"פיתוח היסטוריה-שכנגד מלמטה מלמעלה", ושחזור של גרסת המנוצחים – מיעוטים אתניים או תרבותיים, נשים או פועלים"⁵⁸ מיטיבה להגדיר את אופיה של ההיסטוריה-שכנגד של לטרון. זוהי גרסה כנגד-מסדית מובהקת: היא איננה מתעניינת בסוגיות שעמדו במוקד הוויכוח בין שתי הגרסאות הראשונות. מטרתה איננה לקעקע את אושיות המיתוס הבסיסי של הקמת המדינה ואף לא להקשות על עצם קיומו, אלא להציג טוען חדש לשותפות בו, שעל-פי התיעוד ההיסטורי מילא תפקיד צדדי והיה מושא של פעילות אחרים, ולהעניק לו תפקיד אוטונומי משלו.

כד בבד עם התפתחות גרסה זו של הזכרון של לטרון, אימצו להם אנשי ספרות את סיפור לטרון, והפכו אותו כלי לנגח באמצעותו את אחד המיתוסים הבסיסיים של המדינה, הלא הוא המיתוס של ישראל כמקבצת נידחי ישראל וגואלת שארית הפליטה. כך נעשתה לטרון גם יסוד לזכרון קולקטיבי של אשמה, כתב קטיגוריה על מדינה שנולדה בחטא. בתהליך זה של עיצוב מחדש של הזכרון הקולקטיבי היו שותפים ותיקים ועולים חדשים, בני דור הפלמ"ח, וחניכי "דור המדינה".

המשורר הראשון שהתייחס לפרשת לטרון היה נתן אלתרמן. בשירו "בטרם אור" אמר אלתרמן את כל שהיה לומר על פרשת לטרון: החופזה שבהבאת פליטי חרב אל פאתי ארץ נוכריה: "הסעו, הורדו, קראו בשם ולעת / הערב כבר גלשו במורדות, / בצוק טפסו, חרפו באם ואל, / כרעו על ברכיהם הנחרתות / בכתב קוצים חדש, מחשך זר שמעו צנחת פקדה עברית, פלשון – / גויים ובה – מקלי ידעו – הגזר / ליפול בהרי אל ובאילון."⁵⁹ הוא מספר על חטיבת הרגלים השביעית ש"היא בקרב לעולה", "נכריה לזירה ולנשק"; על "קרב יוצאי הספינות." הקשה בשאלות שהוא מעלה היא שאלת הבחירה: מדוע נבחרו אלה, "אפלת צנפתה של גולה," להקריב את חייהם בעמק איילון בעוד רבים מבני הישוב ממשיכים לנהל חייהם כמימים ימימה, "כל צעיר סוחרים בעמיו, כל פרקליט ופקיד נטוב, / הקהל הגדול והרב, על נוֹגְנֵיו ומושכיו בְּשֶׁבֶט, / ובתוכם המחבר."⁶⁰ הוא סוגר שאלה זו בשורות הבאות: "תם הליל, לא משפט יבקש הוא, / לא ישאל דין איפה ואיפה. / אך על זה העֶפֶר שְׁכָאֵשׁ הוא, / לא כף רגל נְצִיג יחפה."⁶¹

שירו של אלתרמן לא עורר תשומת לב ואף לא פולמוס ציבורי. כתב האשמה שבו, הגם שנגע בנקודות הכאב, היה כללי מדי וחסר עוקץ אנטי-ממסדי: בסופו של דבר, אלתרמן שילב את אסונה של חטיבה 7 בתוך אפופיאה גדולה של לידתה של אומה. "עוצם הדברים הנגלים במחזה" נותן משמעות ויתרון-ערך למותם של פליטי קהילות אשכנז, גם אם איננו מצדיק את שליחתם אל האש. למרות כתב הקטיגוריה החרף, היתה

58 Nathan Wachtel, "Memory and History", *History and Anthropology*, 1986, vol. 2, pp. 208

59 נתן אלתרמן, "בטרם אור", עיר היונה, ישראל 1978, עמ' 97-98.

60 אלתרמן, עמ' 101.

61 אלתרמן, עמ' 102.

אצלו השלמה בדיעבד עם המעשה.

כחצי יובל שנים לאחר מכן העלה אריה סיון את זכרם של "אנשי גח"ל שנפלו בשדות לטרון במהלך מבצע בן-נון" ("מעריב", 8.5.1981). זהו שיר שעניינו הזכרון והבטחת האלמוות: כיצד מבטיחים את זכר אלה שאין להם שם ומורשת, הורים, אשה או ילדים? המתים נותרים בזכרון רק באמצעות אלה שהם יקרו להם, ואנשי הגח"ל, גלמודים בחייהם ובמותם, לא חסרו לאיש זכרם תם לגווע יחד עמם. "פעם אחת הם הלכו בשדות / ופעם אחת מן הראוי להזכר בהם." "הוא הלך בשדות", אחד הסמלים המאפיינים את הצבר, מועתק על-ידי המשורר למהות האחרת, של ניצולי השואה. הוא איננו מאשים איש, אך הוא מחדד מאוד את נושא עברם של אנשי הגח"ל – השרדותם ממתנות המוות, מן הרעב והסבל, כדי למות מות אלמונים בשדות לטרון "מה אפשר לחרת על מצבתו של גחלך כזה, / שאין לו שם ואין לו משפחה? את המספר / שהאס אס טבעו לו בזרועות...". חוויית השואה, שאצל אלתרמן נחבאה בקפלי הדברים, כאן מוצגת חשופה. אלתרמן הציג את הקרב של חטיבה 7 בתוך מסכת גדולה של מלחמה, המבקשת לפתוח דרך לירושלים. אצל סיון קרב בן-נון מתרחש בתוך עולם סגור, מנותק מקונטקסט היסטורי, ללא הסבר וממילא ללא צידוק. ובעוד שאצל אלתרמן יש שכר לפועלם, סיון איננו נותן לקוראיו את הסיפוק של הפיצוי החיובי. השיר נועד להבטיח את אלמותם של האלמונים ואת מקומם בזכרון, כנגד בני הארץ, שמקומם בזכרון מוכטח.

המפורסם והפרובוקטיבי בשירי לטרון הוא שירו של גבי דניאל (בנימין הרושובסקי) "פטר הגדול": "פטר הגדול / סלל את עיר הבירה פטרבורג / בכצות הצפון / על עצמות אכרים / דוד בן-גוריון / סלל / את הדרך אל דרך בורמה, העוקפת / את הדרך אל דרך הבירה ירושלים, / בעצמות נערים מן השואה."⁶² ההתרגשות שעורר שיר זה והוויכוח הציבורי שנוצר בעקבותיו האירו פעם נוספת את הקשר שבין הספרות לבין הזכרון הקולקטיבי. שיר זה לא היה נכתב עשור קודם לכן: נחוץ היה שינוי ברוח התקופה כדי שייכתב. נחוץ היה שזכר השואה ורגשות האשם כלפי הניצולים יעלו למרום סדר-היום הציבורי, שאהרן אפלפלד יכתוב את "מכוות האור" (1982): שתרבות דור הפלמ"ח תאבד את אחיזתה בקרב הציבור הישראלי; שמלחמת לבנון תעמיד בסימן שאלה את ערכי היסוד של החברה הישראלית: ששאלת הזהות הישראלית תתייצב מחדש כשאלה פתוחה ונוקבת.⁶³

במחזור השירים שפירסם ב"אגרא", העמיד הרושובסקי את הזהות הקולקטיבית של שארית הפליטה כנגד הזהות הקולקטיבית הישובית. האודיסיאה של ההעפלה הפכה אצלו מסיפור הירואי, שבו הנערה המבקיעה מן הספינה אל החוף בונה את הגשר בין העבר והעתיד, בין הניצולים לבין הישוב, בין הגואלים

62 גבי דניאל, "שירים במרחב", אגרא 2, תשמ"ז, 1985/6.

63 לעניין הפולמוס הציבורי בנידון ראה: חנוך ברטוב, "אכן גלות הגעל", "מעריב", 22.8.1986; חיים גורי "העירומים והמתים", "דבר", 22.8.1986, "רעוללות", שם, 1.9.1986; נתן זך, "ראשונים תמיד אנתר", "העולם הזה", 3.9.1986; עורכי עתונים על שירו של גבי דניאל, "ידיעות אחרונות", 19.9.1986; צבי שילוח, "השקיעה", "ידיעות אחרונות", 31.8.1986; אהוד בן עזר, "מסע דניאל", "העיר", 5.9.1986; "בכוס מים", "העיר", 29.8.1986.

לבין הנגאלים (כבשירו המפורסם של אלתרמן),⁶⁴ לסיפור "האפלה", שבו הצד האחד הוא מושא הסבל, ההשפלה וחוסר האנושיות שגורם לו הצד השני. טיעוני הדה-הומניזציה והיחס האינסטרומנטלי כלפי הניצולים באים לכלל ביטוי בשיר על פטר הגדול: מצד אחד מצוי בן-גוריון, וגם "נער עברי תמים מן הגזע העליון", ומן הצד השני נערים חסרי שם ונטולי דמות, שאמורים היו למצוא גאולתם בארץ: "גח"לים גח"לים הביאו אותם - / נערים מן השואה - / לנפח בהם / קצת / רוח חיים. / קצת אש." אך במקום לנפח אש בגחלים העוממות ששרדו מן השואה, "בן-גוריון אסף אבק / אדם - לזרע לאויב בעיניים. / על עצמות נערים מן השואה / סללנו את הדרך העוקפת / העולה לירושלים."⁶⁵

יש בשיר זה היפוכו של מיתוס קיבוץ הגלויות, ערעורה של הדיכוטומיה המקובלת "שואה ותקומה". הניצולים הם פסיביים, אין קולם נשמע, ואין להם רצון משלהם. האחרים - הישראלים (ואין נפקא מינה בין בן-גוריון והפלמ"ח) - משתמשים בהם למטרותיהם, ולא ברור אם הם עצמם מודעים להן. יש כאן ניכוס של זכר קרב לטרון ומיתוזציה שלו: הקורבן כולו היה קורבנם של העולים החדשים: דרך בורמה נסללה על עצמותיהם בלבד. נעלמו המרכיבים של טעות אנוש, חולשת הדעת, "אין ברירה", טרגדיה והבקעה. מה שנותר הוא גבהות הלב השרירותית, אשר נוטלת מן הפרט את חופש ההכרעה ואת אנושיותו והופכת אותו לבורג זעיר במהלך ההיסטוריה.

"Whenever memory is invoked we should be asking ourselves: by whom, where, in which context, against what?"⁶⁶

["בכל מקרה של הסתמכות על הזכרון, עלינו לשאול את עצמנו: על-ידי מי, היכן, בתוך איזה קונטקסט, כנגד מה?"]

המלצה זו ישימה גם במקרה דנן: מהו הזכרון של מלחמת העצמאות שנושא הרושובסקי בלבד? למה הוא מתגעגע? איזו מציאות הוא חסר? כבר נאמר בספרות המחקר שעניינה הזכרון, ש"הזכרון הוא, כמובן, תחליף, 'במקום', או תנחומים על משהו שחסר."⁶⁷ שירו של הרושובסקי ביטא התדיינות עם העבר, חשבון מחודש של מערכת היחסים בין הישוב הקולט לבין העולים הנקלטים. מה שהופנם כמובן מאליו על-ידי בנימין הרושובסקי, העולה הצעיר הכובש את מקומו בארץ ומחפש עוגנים להזדהות עם חברה ותרבות, נדחה על-ידי הרושובסקי המבוגר, שנפשו נקעה מן הזהות הישראלית של שנות ה-80. חיים גורי, שפירסם מאמר ביקורת כואב ונוקב על השיר, נגע בתחום הזכרון, "לא העליתי על דעתי כי דווקא הוא, דניאל, בנימין, יעשה בדבר ההוא שימוש כזה, כי זו תהא המשמעות בהביטו היום לאחור על השנים ההן."⁶⁸ מוקד

64 נתן אלתרמן, "דרך בים", המור השביעי, תל אביב תשי"ב, עמ' 124-125.

65 גבי דניאל, "פטר הגדול", אנרא 2, תשמ"ו/1985.

66 Natalie Zemon Davis and Randolph Starn, "Memory and Counter Memory", Introduction, Representations, Spring 1989, no. 26, p. 2.

67 דוויס, עמ' 3.

68 חיים גורי, "העירומים והמתים", "דבר", 22.8.1986.

הזהות של הרושובסקי חדל להיות המציאות הישראלית, וחזר אל מחזות ילדות קדומים יותר, זכרונות זהות תרבותית שהודחקו, תחושות טינה וניכור שנחבאו מתחת לסף ההכרה. במידה מסוימת הוא היה לפה לניצולים אחרים, שמקץ שנים פרקו מעל לבם את משא הזרות והכאב של שנות הקליטה. אך בעוד שלגבי רובם התפרקות זו נועדה לאשש את הקשר שלהם אל הזהות הישראלית, תוך עיצובה מחדש, לגבי הרושובסקי זו היתה הצדקה מוסרית לנתק.

הערעור על אופיה של הזהות הישראלית קיבל צורה בוטה עוד יותר אצל מתי מגד. מגד, מי שהיה עורך עלון הפלמ"ח, מעורכי ספר הפלמ"ח, בשר מבשרה של האליטה הישובית של דור הפלמ"ח, יצא לקרקע את זכרון הימים ההם, ובדרך זו להתריס נגד המציאות הישראלית הנוכחית. פרשת לטרון שימשה לו כנקודת המפגש בין החיים המתים, בין הקולטים והנקלטים, בין המוסר וההיסטוריה, בין העבר וההווה, בין הדיון, הזכרון והמציאות.

מתי מגד פירסם לראשונה את גרסת לטרון שלו לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר דומיניק לאפייר ולארי קולינס ראינו אותו לצורך כתיבת "ירושלים, ירושלים". הוא סיפר למראיין כיצד, כקצין ההגנה, ליווה את מעפילי האונייה כלנית אל הארץ והגיע עמם לחיפה מיד לאחר הכרזת המדינה. בחוף המתינה לו מכונית אולדסמוביל שחורה ולקחה אותו היישר לבן-גוריון. "הזקן" התעניין בעולים ובאימון הצבאי שלהם, ונתן למגד המופתע להבין שהעולים יישלחו מיד להילחם. מגד, לדבריו, מחה על כך בפני בן-גוריון, אך זה ענה לו שאין ברירה. מקץ 72 שעות לעלייתם, סיפר, נשלחו העולים לחזית לטרון. מגד היה עמם. תחת האש בלטרון הם היו כחיות נפחדות, לא ידעו להשתמש בנשק, נצרותיהם היו סגורות. בחור שהכיר מבין העולים לחש בעת מותו באוזנו של מגד, "אכזבנו אתכם".⁶⁹ סיפורו של מגד הועתק בקיצור נמרץ בספרו של מיכאל בר-זוהר "בן-גוריון".⁷⁰

איש לא עירער על אמינות הסיפור או על המסרים הגלומים בו, שכן הוא לא היה שונה במהותו מן הסיפורים והשמועות שנפוצו באוהלי הפלמ"ח בעקבות פרשת לטרון. הסיפור על הוויכוח עם בן-גוריון, הפרטים על הקרב בלטרון, חוסר הנסיון של העולים החדשים בעת קרב, המפגש בקרב של הוותיק עם העולה החדש הגוסס ומלותיו האחרונות, כל אלה היו תבניות ספרותיות מקובלות בקונטקסט של לטרון: כזכור, יגאל מוסינזון השתמש בהם במחזהו הפופולרי "בערבות הנגב" וכך הפך אותם לחלק מהזכרון הקולקטיבי על לטרון.⁷¹ קשיחות הלב שמגד ייחס לבן-גוריון היתה מקובלת כמוסכמה על מעריציו של בן-גוריון ועל יריביו. מה שהאחרונים הציגו כחוסר אנושיות, הוצג עליידי הראשונים כראייה לכוח המנהיגות שלו בעת משבר. כך נקלט הסיפור של מגד בתוך אוצר סיפורי מלחמת העצמאות בכלל וסיפורי לטרון בפרט.

הסערה פרצה, כאשר מגד חזר וסיפר את הסיפור ב-1987, בעת ביקור מולדת שערך בארץ ממקום גלותו

69 דומיניק לאפייר ולארי קולינס, ירושלים, ירושלים, תל אביב 1972, עמ' 382-383.

70 מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון ב', תל אביב 1977, עמ' 763.

71 יגאל מוסינזון, בערבות הנגב, ישראל 1989, עמ' 38-39, וראה לעיל, עמ' 13.

בניו-יורק. הפעם לא היתה לטרון נושא למתקפה כנגד בן-גוריון, במסגרת הלגיטימית והמקובלת של "הגרסה האחרת," אלא סמל וראייה לכך, שכל מה שהתרחש בשחר הנעורים של המדינה לא התרחש כפשוטו, ומן הראוי להעביר אותו תחת שבט הביקורת והבחינה מחדש. לטרון היתה לחלק מן המסע של מתי מגד אל העבר, מסע רב מרירות, אכזבות, אירוניות והתפכחות. "באותה נסיעה, לא ברור אם מדומה או שיש בה ממשות, אל מחוזות עברו, משנים הדברים את פניהם. שום דבר אינו מה שהיה." תאור זה שמתאר מגד את מהות ספרו החדש, מאיר גם את המצב הנפשי של הדובר עצמו, בבואו לעשות את חשבון עברו. "איך באמת כפלמ"חניק הבאתי ארצה מעפילים." מה שבעבר היה הירוואי ונועז, משעשע ורב תחבולות, היה עתה ל"חנטריש": "הכל היה גלעג כל כך," "הכל היה שלומיאלי כל כך." הפתוס התברר כמליצות ריקות מתוכן, והסתכם במלים "הכל היה בלוף." המסר שמקרין ההווה אל העבר בולט כמעט בכל שורה: "משהו היה שם כבר מלכתחילה גרוטסקי, אבל למען האמת לקח לי די הרבה שנים להבין זאת." ילידי הארץ מתוארים כיהירים וקשוחי לב, המתייחסים בפטרונות ובזלזול לניצולים, ואילו אלה מחזירים להם אהבה והערצה. "רק שנים רבות לאחר מכן התחלתי להרגיש את הצרבת של הבושה, של האשמה." מגד מודע לשינוי שחל אצלו בזכרון: "אני תוהה לפעמים, האם רק אני, ממרחק, רואה היום את הדברים באור אחר, מפוכח, אכזרי?" "עברי מתפוגג ודבר אינו נשאר ממנו."

בתהליך התפוגגותו של העבר ממלאת פרשת לטרון אצל מגד תפקיד מפתח: היא מהווה עדות למרחק ששרר בין דברי הרהב לבין המציאות כבר באותם ימי בראשית, שהכל חשבו שהיו נפלאים: המרחק בין הסיפורים רבי העלילות על "בריחה" ו"העפלה" לבין האמת השלומיאלית; בין המליצות על "נושאים את עמם עלי שכם" לבין התבוססות העולים בשלגים בצפון איטליה. המרחק בין היומרה של מתן הכשרה צבאית למעפילים לבין הקנייתם של כמה תרגילי סדר עלובים. בין רוממות השוויון שבפי הפלמ"חניקים שנשלחו להדריך במחנות העקורים בגרמניה, לבין התגוררותם מחוץ למחנות העקורים. לבסוף, סיפור הגעתה של "כלנית" על המטען האנושי שלה, אנשים סחופים, מותשים ממחלת ים, אל חופי הארץ. הפעם האריך מגד בתיאור פגישתו עם בן-גוריון ומחאתו בפניו על כוונתו לשלח את העולים אל-מול פני המלחמה החזקה, תיאור התעקשותו של בן-גוריון לעשות מהם יחידה נפרדת, קובלנתו של מגד בפני יגאל אלון, הצטרפותו, נוסח קורצ'אק, אל חניכיו ההולכים למערכה. הוא מעיד ששמע במו אוזניו את שלמה שמיר אומר "אנחנו כבר לא מחתרת! אנחנו כבר לא צריכים ללכת בלילה! אנחנו נלך לאור היום!" ואחר כך בא תיאור הקרב, ומילותיו האחרונות של העולה: "אכזבנו אתכם..."

יש עוצמה אדירה בטיעון העד: "אני הייתי שם." בעוד שהרושובסקי יצר ריחוק בינו לבין המרכיבים האוטוביוגרפיים של שירתו (על-ידי דמותו הבדיונית של גבי דניאל), מגד העמיס על עצמו חוויות של אחרים והפנים אותן כאילו הן חוויותיו האישיות. מה שב-1972 היה מעין סיפור צ'יזבט קולקטיבי, שתיעד את הגרסה המקובלת באוהלי פלמ"ח לגבי קרב לטרון, היה עתה לכתב האשמה נוקב נגד מערכת היחסים בין הגולה והארץ, הגואלים והנגאליים, גבהות הלב והרשעות של ההנהגה הצבאית לעומת טוהר הקורבן של אנשי הגח"ל. ההתקפה היתה כוללת ולא הבחינה בין הפלמ"ח לבין בן-גוריון ושמיר. אף-על-פי-כן, בתיאור פרשת לטרון עצמה נשמרה האבחנה הזו, ואגב כך נחשפים מקורותיו הישנים של הסיפור.⁷²

היסוד הפנטסטי בכל הסיפור היה בכך, שככל הידוע, מתי מגד לא בא ארצה במאי 1948, הספינה "כלנית" הגיעה לחיפה רק באמצע הקיץ של 1948, והעולים שהביאה אכן נלחמו במערכות ישראל, אך לא בחזית לטרון. סיפור המעשה של המפגש עם בן-גוריון, הדו-שיח עמו, המפגש עם יגאל אלון, אמירתו של שמיר, תיאור הקרב ותיאור ה'טוב למות בעד ארצנו' בנוסח העולה החדש בלטרון, לא היו אלא סיפור בדיוני. במכתב תגובה שכתב חיים גורי ל"הארץ" הוא הודיע חד וחלק שמגד לא היה "חבר המטה של ההגנה באירופה" כפי שהציג עצמו; לא הביא ספינת מעפילים במאי 1948, אלא הגיע מצרפת עם הספינה "כלנית" ביולי 1948, וכמובן כל סיפור הזוועות על סבל המעפילים בבטן האונייה, המפגשים עם בן-גוריון, אלון, והשתתפות בקרב לטרון - להד"ם. ("הארץ", 16.1.1987). גם שלמה שמיר הגיב וקבע ש"מתי מגד לא היה בלטרון בימי הקרב, וממילא לא שמע ממני דברי הכל אלה. הפרטים האחרים שהוא מוסיף כולם בדיוניים וממש אין בהם..." ("הארץ", 3.2.1987).

התגובות בציבור על הכתבה היו מקוטבות: מכתב אחד ל"הארץ" מחה על כך שהמערכת לא בדקה את אמיתות העובדות בטרם פירסמה את הכתבה. אילו עשתה כן היתה חוסכת מקוראיה "מסקנות עגומות המתבססות על עובדות שקריות, והנובעות כנראה מתסכול אישי עמוק של מגד." ואילו מכתב אחר גרס, שהכתבה משקפת את התפכחות "העם הזה" בעקבות מלחמת יום-כיפור. "טרם נתקלתי בביקורת כה מעמיקה על כל מושגי היסוד שעליהם גדלנו ואותם טיפחנו." הכותב מסיים בדברי שבח למגד ומוסיף "טוב לראות דברים באורם הנכון ולא להסתתר מאחורי זכרונות מעורפלים של עבר רחוק וטוב."⁷² בתגובת הנגד של מגד, תגובה לתגובות של נתן זך, ותגובה נוספת של גורי, מתערבבים יחד עובדות ופדיון, זכרון והיסטוריה, עבר והווה. בעוד גורי מבקש להפריד בין "המחורבנות של ההווה" לבין זכר העבר, בין הביקורת שיסודה במציאות לבין הביקורת שמתבססת על פדיון, מגד וזך מסרבים להכיר במחלשות אבחנה זו. האם העבר מעצב את ההווה, או שמא ההווה מעצב את העבר? האם העובדות הן משהו שהתרחש, שניתן לתייעוד ולמיפוי, או שמא העובדות הן מה שמתרחש במוחו של האדם? האם זכרון הדברים, כפי שפלוני מאמין שהתרחשו, פחות תקף מן התמונה המצטיירת על-ידי המסמכים והעדויות? מגד מודה שבראיון עם תמר מרוז התייחס לרומן שנמצא עמו בכתובים, ו"לא הקפדתי דיי בתיחום הגבול בין 'גיבור' הרומן לביני." אולם לדידו אין זה סותר את האמת הפנימית שבראיון: הנסיון לאתר בעבר את שורשי תחלואיה של

72 למשל, התביעה לערבב בין העולים החדשים לבין הוותיקים שמגד תבע כביכול מבן-גוריון ומאלון, היתה תביעה ידועה של אליהו בן-חור, מגיבורי המאבק נגד בן-גוריון. ראה בנידון אליהו בן-חור, "האמת על קרב לטרון", "חזותם", 6.8.1982. אשר לשמעות באוהלי פלמ"ח, ראה, פרק ב' עמ' 12-13 וכן ה. גולדברג, "אכן שאלנו על מה נהרגים", 9.8.1982. מתי מגד עצמו מאשש את מקורה של גרסתו בשמעות באוהלי פלמ"ח בכותבו: "אגב, ב'אוהלי פלמ"ח' דובר אז הרבה על אשמתם הנוראה של אלה שנהגו כפי שנהגו באותה מערכה (בין השאר, מפני שהאחרים לדבר לא היו אנשי הפלמ"ח או מפקדיו)", מגד, "ראיון ושברו", "הארץ", 4.2.1987.

73 המכתב הראשון נכתב על-ידי אינג'נר מיכאל פרי, והשני על-ידי אריה ליף, שניהם התפרסמו ב"הארץ" ב-16.1.1987.

חלק מן ההסבר נמצא בהתייחסות החברה הישראלית אל העבר. בחברה שבה חזקות הנטיות הרומנטיות, יש מגמה ברורה של הערצת העבר, במיוחד עבר רחוק, המשמש כניגוד החיובי, "תור הזהב", למול המציאות האפורה והמושחתת. בחברה שבה שוררת תודעה חזקה של מרי כלפי המציאות והתקוממות כנגדה, ישנה מגמה של ציור העבר, ובמיוחד זה הקרוב, בצבעים שחורים, תוך הגזמה וקווים גרוטסקיים. תופעה זו בולטת ביחסן של חברות מהפכניות-כלפי החברות המסורתיות או הבורגניות שאותן באו להחליף. החברה הפוסט-מודרנית שלנו מתאפיינת באובדן התום, בפשיטת הרגל של האמונות הגדולות, בהתגלות ערכי העבר בערוותם. איש אינו מצפה עוד לביאתו של משיח. ההסתפקות בעולם לא אידיאלי היא חלק בלתי נפרד מהקיום המודרני. לפיכך כל נסיון לצייר את העבר, הקרוב או הרחוק, בצבעים שיש בהם מן האידיאליזציה, מתקבל כבלתי אמין ומעלה חיוך של ציניות על פני המתבונן. לעומת זאת, הנסיון להרבות בצבעי השחור בציור העבר מתקבל כאמין, שכן הוא עולה בקנה אחד עם הנטיות הרווחות בהתייחסות הכללית למציאות הפוליטית, החברתית או הרוחנית. הפסימיות כלפי ההווה והספקנות כלפי העתיד מושלכים גם כלפי העבר: מבחינה מסוימת יש כאן גלגול מחודש של העקרון המרקסיסטי, שההווה קובעת את ההכרה, כולל את הכרת העבר.

בעבר נתגלתה נטייה למונופוליזציה של הזכרון על-ידי האליטות השולטות. כיום זכרון העבר הופך מכלי להאדרת האליטות השולטות לכלי הבא לערער על אמינותן, ולשרת את התרבות מקורות הסמכות בחברה: לא עוד מרכזי השראה בודדים ומוגדרים, הנהנים מיוקרה ומאמינות, אלא נדידת הסמכות אל מוקדים מקריים, אוטוריים, שכוחם נובע מהימצאותם בצמתים המאפשרים נגישות אל הפסיכה הכללית. התקשורת הכתובה והמשודרת מעניקה לסוכניה מעמד כביכול חוץ-ממסדי, המתיימר לייצג דעה עצמאית, בלתי משוחדת, והילכך "אמיתית" יותר מזו המיוחסת לממסדים פוליטיים או אקדמיים. היענותה של התקשורת לנטיות הפסימיסטיות של הציבור מסייעת ליישום "חוק הברזל של פיחות העבר" ואף יוצרת מעין מעגל קסמים, שבו יש הזנה הדדית בין נטיות הספקנות והאכזבה של סוף המאה, לבין הלך הרוח הנרכש מן התקשורת.

הפנייה אל החשדנות הטבעית של האדם המודרני כלפי אמיתות מוסכמות נמצאת ביסוד השידור והקליטה של התמונה המפחיתה בערך העבר. ביקורת ההווה מכתיבה התנכרות למיתוסים הבסיסיים שמאששים אותו ומעניקים לו ערך סגולי. כשם שהמיתוסים פועלים את פעולתם תוך פנייה לדמיון, לחושים ולתובנה טרנסצנדנטלית של המציאות, כך גם ערעורם פועל באותם הכלים. בהקשר זה חשוב תפקידן של אליטות ספרותיות. הספרות מצליחה לחדור את מעטה ההגנה הלוגי שהחברה בנתה לשימורה העצמי. הספרות משדרת אל מעמקים של תודעה, דרך החושים ודרך תובנה אירציונלית של המציאות. היא מקרינה אמינות שאיננה ניתנת לבחינה באמצעות הכלים הרגילים של "אמת או שקר". לכן גם כאשר היא איננה מתיימרת לתאר מציאות, הספרות מצליחה להחדיר מסרים כביכול היסטוריים, ובוודאי מעצבי זכרון, אל תוך הפסיכה הלאומי. לפיכך, גם אם המסר שובר המיתוס של קיבוץ גלויות לא נקלט אלא בתודעתם של מיעוטים קטנים יחסית של אינטלקטואלים, הרי סיפור המעשה שסביבו נבנה הנסיון לנפץ מיתוס זה, הלא הוא סיפור לטרון, קיבל חיזוק בלתי רגיל בעוצמתו. הרובד הסיפורי, בניגוד לרובד האידיאולוגי, נקלט בחוגים רחבים. מול

עוצמת שידור זו, כוחו של ההיסטוריון בטל בשישים.

פרשת לטרון כמיתוס הקורבן ושותפות העולים החדשים במלחמת העצמאות ממשיכה לצבור עוצמה: כל מי שמבקש להשתתף במיתוס זה מייחס איכשהו את עצמו לקרב לטרון. כשם שמספר האנשים שבתקופה מסוימת טענו שהגיעו ארצה על "אלטלנה" היה עלול להטביע את הספינה, אילו אכן היה אמת, כך גם מספרי האנשים שטוענים שהלכו בשדות לטרון גדלים בהתמדה... לאחרונה נתפרסם בבטאון חיל האוויר סיפור הרפתקאות, על הבאתם ארצה של 40 עולים מהודו במטוס דרך קפריסין. הם הגיעו מקפריסין ארצה, כך נאמר, ערב הקמת המדינה. כמובן, הם נשלחו לטרון, ולדברי מחבר הכתבה, תוך שלושה שבועות נהרגו 28 מתוכם ונפצעו 8. וכמו באגדות, שאין להקשות עליהן, מסופר שרשימת השמות של עולים אלה הושמדה אף היא בקרב...⁸⁰

מיתוס לטרון חי וקיים.